

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему «Електоральний вимір мілітаризації суспільства»

Виконав: здобувач вищої освіти

4 курсу групи ОП-42 денного відділення

напряму підготовки 05 - "Соціальні та

поведінкові науки"

спеціальності 052 «Політологія»

ОПП «Політичні технології

та аналіз політики»

Гончаров Данило Володимирович

Керівник: старший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук

Авксентьєв Антон Олександрович

Рецензент: кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного

університету внутрішніх справ

Говоров Валерій Станіславович

(наук.ступінь, посада, прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології
Спеціальність 052 Політологія
Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

(підпис)
« ____ » _____ 20 ____
року

ЗАВДАННЯ

На кваліфікаційну роботу бакалавра
Гончарова Данила Володимировича
(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи: **«Електоральний вимір мілітаризації суспільства»**
Керівник роботи: Авксентьєв Антон Олександрович, старший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук
Затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року № 3801-5/795
2. Строк подання студентом роботи: 30.04.2025
3. Перелік питань, які потрібно розробити:
 1. Проаналізувати вплив війни на політичну поведінку та риторику партій (Ізраїль, США, Україна).
 2. Визначити тенденції участі військових у політиці та формування «військової політики».
 3. Дослідити мілітаризацію політичного дискурсу під час війни.
 4. Порівняти мілітаризацію виборчих процесів у різних країнах.
 5. Узагальнити чинники трансформації виборчої поведінки під час війни.

4. План роботи:

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	15.04.2025
10	Написання анотації	30.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	12.05.2025
12	Переддипломна практика	19.05.2025-08.06.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	20.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	21.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	22.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	27.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	27-29.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	30.05.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	13.06.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

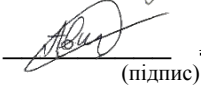
Здобувач вищої освіти

(підпис)

Д. В. Гончаров

(ініціали, прізвище)

Керівник роботи

(підпис)

А. О. Авксентьев

(ініціали, прізвище)

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА**

**ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студент *Гончаров Д.В.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «*Електоральний вимір мілітаризації суспільства*»

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____

Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студент *Гончаров Д.В.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії

навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету _____

Ревкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студент *Гончаров Д.В.* виконав бакалаврську роботу на тему «*Електоральний вимір мілітаризації суспільства*», яка присвячена дослідженню впливу війни на виборчу поведінку та мілітаризацію електоральної політики.

Керівник бакалаврської роботи:

доцент кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна,

кандидат політичних наук

Авксентьев А.О.

_____20__ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студент *Гончаров Д.В.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____

Фісун О.А.

_____20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ	6
1.1. Поняття мілітаризації суспільства	6
1.2. Соціологічні та політологічні підходи до вивчення мілітаризації	11
1.3. Вплив війни на суспільно-політичну сферу	13
1.3.1. Військовий фактор у політиці: феномен «ветеранів у владі» (Україна, США, Ізраїль)	16
1.3.2. Соціально-політична поляризація в умовах війни	18
1.4. Теоретичні моделі впливу війни на виборчий процес	20
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ	26
2.1. Зміни політичного дискурсу під впливом війни	26
2.2. Участь військових та ветеранів у виборах 2014 і 2019 років	29
2.3. Трансформація суспільних запитів та електоральних пріоритетів	32
2.4. Електоральна мобілізація та явка виборців в умовах війни	35
2.5. Порівняння порядку денного виборчих кампаній (2012, 2014, 2019 та сучасність)	37
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ У США ТА ІЗРАЇЛІ (2000-І РР. – СЬОГОДЕННЯ)	43
3.1. Військові конфлікти та виборчі кампанії у США (2001–2020)	43
3.2. Конфлікти та виборчі процеси в Ізраїлі (2000-і рр. – сьогодні)	47
3.3. Порівняльна типологія мілітаризації суспільства у виборчому процесі	53
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ: ДОСВІД УКРАЇНИ, США ТА ІЗРАЇЛЮ У ХХІ СТОЛІТТІ	58
4.1. Військові конфлікти як тригери мілітаризації	58
4.2. Участь військових у політичному житті	60
4.3. Мілітаризація риторики під час виборчих кампаній	63
4.4. «Ефект згуртування навколо прапора» під час війни	66
4.5. Еволюція суспільної думки: підтримка війни, поляризація, втома	70
4.6. Зміни партійного ландшафту під впливом конфліктів	74
4.7. Рівень і тривалість мілітаризації: порівняння	78
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Війна змінює все. Вона трансформує не лише фронт, а й тил – змінює суспільні цінності, риторику політиків, структуру політичного представництва та саму природу громадянсько-політичної взаємодії. Починаючи з 2014 року, українське суспільство поступово входить у фазу затяжного збройного конфлікту, що неминуче впливає на всі сфери державного життя – зокрема, й на вибори як ключовий механізм репрезентації волі громадян. Зростання ролі армії, героїзація військових, нові безпекові акценти у виборчих кампаніях – усе це стає ознаками процесу мілітаризації суспільства.

Мілітаризація у цьому контексті – не лише нарощування військової сили, а передусім культурний, соціальний та політичний феномен. Вона виявляється у зміні електоральних пріоритетів, появі на політичній сцені ветеранів, перетворенні військової риторики на ключовий компонент політичних програм. Як свідчить світовий досвід, у деяких державах війна стає каталізатором глибоких політичних змін – виникають нові партії, трансформуються ідеологічні орієнтири, змінюється сам підхід до демократії. Водночас, у певних політичних культурах мілітаризація виборчого процесу має помірний або тимчасовий характер. Ці варіанти розвитку залежать від низки факторів: тривалості війни, історичної пам'яті, характеру загрози, динаміки втрат, а також здатності політичних еліт адаптуватися до нових умов.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах війни демократичні інститути проходять перевірку на міцність. Зокрема, вибори – як інструмент суспільного волевиявлення – можуть ставати як інструментом консолідації, так і джерелом внутрішньої напруги. Вивчення електорального виміру мілітаризації дозволяє краще зрозуміти, яким чином війна формує не лише образ ворога, а й образ бажаного лідера, політичної сили та курсу розвитку держави.

Мета цієї роботи – дослідити, як мілітаризація суспільства проявляється у виборчих процесах, які зміни вона викликає у структурі політичної конкуренції, риторичі кандидатів та електоральних пріоритетах виборців. Особливу увагу приділено аналізу українського контексту у 2014–2024 роках, а також порівнянню із досвідом США та Ізраїлю – країн, які пройшли через власні етапи мілітаризації в умовах конфлікту.

Об’єктом дослідження є виборчі процеси в умовах збройного конфлікту.

Предметом дослідження виступає вплив мілітаризації на політичну риторику, партійні системи, участь військових у політиці та зміну електоральної поведінки виборців.

Робота базується на міждисциплінарному підході, що поєднує методи політичного аналізу, соціології, контент-аналізу виборчих кампаній, а також емпіричні дані з офіційних джерел (ЦВК, соціологічних центрів, дослідницьких інститутів).

Структура роботи:

У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження мілітаризації як соціального феномену. У другому розділі здійснено емпіричний аналіз змін в українських виборчих процесах у 2012–2019 рр. У третьому – здійснено порівняльне дослідження мілітаризації електоральної політики в США та Ізраїлі, що дозволяє сформулювати типологію мілітаризації у демократичних системах та зробити відповідні висновки щодо перспектив для України в 4 підрозділі.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ

1.1. Поняття мілітаризації суспільства

У сучасних умовах зростання воєнних загроз поняття мілітаризації суспільства набуває особливої уваги серед дослідників. Дискусії навколо того, яким чином війна та військова підготовка впливають на суспільство, зачіпають не лише практичні питання безпеки, але й соціально-політичні процеси всередині держави. У цьому контексті виникає потреба глибше осмислити сутність понять «мілітаризація» та «мілітаризм», оскільки вони часто переплітаються, іноді навіть ототожнюються, хоч і мають різні значення і теоретичні витоки.

У науковій літературі поняття **мілітаризації** переважно трактується як процес посилення ролі збройних сил та військових структур у суспільстві, що проявляється у зростанні впливу військових цінностей, норм і практик у різних сферах соціального життя: від політики й економіки до культури і навіть освіти. Одним із класичних дослідників, які глибоко розглянули це поняття, є Морріс Джановіц. У його фундаментальній праці «The Professional Soldier» (1960) мілітаризація розглядається як поступове проникнення військових структур і норм у громадянське суспільство, що призводить до взаємного зближення цивільних і військових сфер (Janowitz M, 1960: 41–44).

З іншого боку, поняття **мілітаризму** традиційно розглядається як ідеологічна система, яка виправдовує військову силу як пріоритетний інструмент державної політики та соціальної регуляції. Це поняття найбільш комплексно розкриває американський політолог Семюел Гантінгтон у своїй класичній роботі «The Soldier and the State». Гантінгтон зазначає, що мілітаризм — це не лише агресивна ідеологія, але й певний тип

цивілізаційної орієнтації держави, де збройні сили займають ключове місце у політичній структурі суспільства (Huntington S.P., 1957: 57–61).

При цьому варто підкреслити, що мілітаризм не є однозначно негативним феноменом. Деякі дослідники, зокрема Ендрю Бачевич у книзі «The New American Militarism» (2005), вказують, що мілітаризм може мати й оборонний характер, коли підвищення ролі армії та військових інституцій є реакцією держави на зовнішні загрози, що сприяє згуртуванню суспільства та зміцненню національної ідентичності (Bacevich A., 2005:15–17).

Отже, якщо мілітаризація суспільства є процесом, який характеризується розширенням військового впливу, то мілітаризм виступає передусім як ідеологічна рамка, що пояснює і легітимізує цей процес. Таким чином, мілітаризм може бути присутнім у суспільстві як своєрідна філософія, що обґрунтовує необхідність військового посилення, але сам процес мілітаризації може розвиватися і без яскраво вираженої мілітаристської ідеології — як оборонна відповідь на зовнішні загрози або внутрішні виклики.

На практиці ці поняття часто співіснують: мілітаризація може бути підтримана суспільством саме завдяки впливу мілітаристських ідей, проте варто уникати їх повного ототожнення. На думку українського політолога Бориса Парахонського, «мілітаризація може мати суто прагматичний характер, тоді як мілітаризм завжди несе ідеологічне навантаження, яке впливає на свідомість громадян та державну політику» (Парахонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 129–131).

Таким чином, співвідношення понять «мілітаризація» та «мілітаризм» можна підсумувати (див. табл.1).

Продовжимо розгляд теми, переходячи до аналізу відмінностей між поняттями «мілітаризація суспільства» та «воєнний стан».

Коли говорять про мілітаризацію суспільства, передусім мають на увазі поступове проникнення військових цінностей, норм і практик у різні сфери

життя країни, що може відбуватися як у мирний, так і у воєнний час. Цей процес не має чітких часових або територіальних рамок, він може бути тривалим, поступовим і часто непомітним для більшості громадян, поки не набуде значних масштабів (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: 24–26). Воєнний стан, навпаки, є юридично визначеним правовим режимом, що запроваджується на обмежений термін у зв'язку із загрозою безпеці держави.

Воєнний стан в Україні, згідно з чинним законодавством, визначається як особливий правовий режим, що вводиться державою у разі безпосередньої загрози або факту збройної агресії. Він передбачає суттєве посилення повноважень військового командування та органів державної влади, а також обмеження певних громадянських прав і свобод. Зокрема, йдеться про тимчасову мобілізацію громадян, вилучення майна для військових потреб, запровадження комендантської години тощо (Смолянук В.Ф., 2022: 112–115).

Суттєва різниця полягає у тому, що воєнний стан є насамперед формою реакції на негайну загрозу безпеці, юридичною нормою, яка запроваджується тимчасово та спрямована на оперативну стабілізацію ситуації. Натомість мілітаризація є явищем ширшим і комплекснішим: вона може охоплювати поступову трансформацію суспільства, економіки і культури, навіть не пов'язану з екстремальними ситуаціями або формальним оголошенням надзвичайного стану. Водночас воєнний стан є радше піком, кульмінацією мілітаризаційних тенденцій у суспільстві, які стають очевидними і набувають законодавчого закріплення саме під час кризи.

Український дослідник Володимир Смолянук у своїх працях акцентує, що воєнний стан може бути логічним продовженням мілітаризації суспільства, але не обов'язково є її невід'ємною частиною. Він наголошує, що суспільство може зазнавати глибоких мілітаризаційних змін навіть у мирний час, коли воєнний стан формально не запроваджується, наприклад,

через поступове зростання військового бюджету або впровадження військово-патріотичного виховання в школах (Дюркгейм Е., 1996: 38–41).

Ще раз проведемо межу (див. табл. 2).

Мілітаризація суспільства є комплексним явищем, що охоплює широке коло аспектів суспільного життя та державного управління. Хоча мілітаризацію інколи спрощено трактують виключно як військове посилення країни, насправді вона є значно складнішим процесом, що зачіпає низку політичних, економічних, соціальних, культурних і безпекових складових. Український дослідник Володимир Смолянук наголошує, що мілітаризація не обмежується лише воєнними приготуваннями держави, а охоплює формування відповідних культурних норм і цінностей, суспільних практик і навіть способу мислення населення (Смолянук В.Ф., 2022:57–60).

Розглянемо детальніше кожен із цих складових:

Політична складова: Політичний аспект мілітаризації характеризується зростанням впливу військових структур та армії на державну політику, а також поступовим залученням військових кадрів у політичне керівництво країною. Це може проявлятися через зростання політичного авторитету військових, проникнення армійських стандартів управління в державні інституції та процес прийняття рішень. У праці «The Soldier and the State» Семюел Гантінгтон особливо виділяє цю складову, підкреслюючи, що ключовою проблемою є збереження балансу між професійною автономією військових та цивільним контролем над ними (Huntington S.P., 1957: 60–65). Політична мілітаризація може нести як позитивний ефект стабілізації влади, так і негативні ризики авторитаризації режиму.

Безпекова (військова) складова: Безпекова складова мілітаризації охоплює збільшення військової потужності країни – розширення армії, посилення обороноздатності, військове навчання громадян, мобілізацію резервістів тощо. Ця складова прямо пов'язана з національною безпекою і є,

як правило, реакцією держави на зовнішні загрози. Борис Парахонський і Галина Яворська зазначають, що безпекова мілітаризація є необхідною відповіддю суспільства на воєнні виклики та може значно зміцнювати його обороноздатність і стійкість (Парахонський Б.О., Яворська Г.М. , 2019: 139–141).

Економічна складова: Економічна складова мілітаризації проявляється у значному збільшенні військових витрат, переорієнтації економіки на військове виробництво, розвиток оборонної промисловості та технологій. Як зазначав Морріс Джановіц, у країнах із високим рівнем мілітаризації суттєва частина економічних ресурсів витрачається на підтримку збройних сил та створення оборонних потужностей (Janowitz M., 1960: 204–207). В умовах війни економічна мілітаризація може бути життєво необхідною, однак у довгостроковій перспективі це може негативно впливати на соціально-економічний розвиток країни, відволікаючи ресурси від мирних галузей.

Соціальна складова: Соціальний аспект мілітаризації проявляється через зміни в структурі суспільства, збільшення частки громадян, залучених у військову службу, а також через формування специфічних соціальних груп – ветеранів, військових сімей та волонтерів. Особливістю соціальної мілітаризації є посилення ролі військових структур у громадянському житті, що відзначає Володимир Смолянюк, підкреслюючи, що подібна соціальна трансформація є особливо помітною у суспільствах, які тривалий час перебувають у стані військового конфлікту (Смолянюк В.Ф., 2022: 61–63). Соціальна складова включає також вирішення соціальних проблем, пов'язаних із поверненням ветеранів до цивільного життя.

Культурно-ідеологічна складова: Одна з найбільш складних і неоднозначних складових мілітаризації – культурно-ідеологічна. Це явище проявляється у формуванні військово-патріотичного світогляду населення, популяризації військових символів, цінностей, героїчних образів і традицій.

Американський дослідник Ендрю Бачевич зауважує, що культурна мілітаризація може зміцнювати суспільну солідарність і національну ідентичність у кризових ситуаціях, однак у мирні часи створює ризики звикання населення до військових методів вирішення проблем (Bacevich A., 2005 33–35).

Узагальнимо основні складові мілітаризації суспільства (див. табл. 3)

1.2. Соціологічні та політологічні підходи до вивчення мілітаризації

Мілітаризація суспільства як комплексний феномен знаходиться на перетині багатьох суспільних наук, однак найбільше уваги їй приділяють саме соціологія та політологія. Ці дві дисципліни пропонують різні ракурси дослідження цього явища, хоча й активно взаємодоповнюють одна одну. Соціологія переважно акцентує увагу на соціальних аспектах мілітаризації, тоді як політологія зосереджується на її впливі на державні інституції, політичні режими та міжнародні відносини.

Соціологія розглядає мілітаризацію передусім як процес, що глибоко впливає на соціальну структуру суспільства, трансформуючи суспільні інститути, соціальні норми та цінності. Морріс Джановіц у праці «The Professional Soldier» стверджував, що військові структури з часом починають інтегруватися в громадянське суспільство, адаптуючи до нього свої внутрішні практики і, водночас, змінюючи саме суспільство (Janowitz M., 1960: 205–210). Він розглядає цей процес як двосторонню конвергенцію між військовими і цивільними сферами.

Окремий напрям соціологічних досліджень пов'язаний із впливом війни і мілітаризації на соціальну солідарність. Еміль Дюркгейм, один з класиків соціології, у праці «Про суспільний поділ праці» звертав увагу на те, що війна і загроза війни можуть посилювати солідарність у суспільстві, формуючи почуття колективної ідентичності та єдності перед обличчям

зовнішньої загрози (Дюркгейм Е., 1996: 134–138). Це явище отримало назву «ефект згуртування навколо прапора» («rally-around-the-flag effect»), широко досліджене в сучасних соціологічних дослідженнях та емпірично підтверджене у багатьох країнах світу (Mueller J.E., 1970 : 3–5).

В Україні соціологічні дослідження мілітаризації особливо активізувалися після 2014 року. Наприклад, український соціологічний центр імені Разумкова регулярно публікує результати досліджень громадської думки щодо підтримки армії, ставлення громадян до війни та військово-патріотичного виховання, які є цінними матеріалами для аналізу соціальної динаміки мілітаризації (Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова).

Політологія, у свою чергу, досліджує мілітаризацію переважно як фактор, що впливає на політичний режим, стабільність державних інститутів та міжнародні відносини. Однією з класичних теорій, яка є фундаментальною для розуміння впливу мілітаризації на державу, є теорія цивільно-військових відносин Семюела Гантінгтона. У книзі «The Soldier and the State» він сформулював концепцію цивільного контролю над військовими, наголошуючи, що збереження професіоналізму і політичної нейтральності армії є запорукою стабільності та демократії (Huntington S.P. , 1957: 80–86). Надмірна ж мілітаризація, за його словами, може призводити до послаблення демократії або навіть встановлення військового режиму.

Інший політолог, Ендрю Бачевич, розглядає мілітаризацію як культурно-політичний феномен, аналізуючи його у праці «The New American Militarism». Він показує, як мілітаристські настрої в суспільстві можуть формувати державну політику, впливати на політичну еліту та громадську думку, поступово перетворюючи навіть демократичні суспільства на мілітаризовані (Bacevich A., 2005: 17–22). Бачевич, однак, зауважує, що цей процес не завжди веде до авторитаризму, а часто є відповіддю на зовнішні

загрози, проте навіть така оборонна мілітаризація несе в собі ризики для демократичних свобод і цінностей.

Українські політологи також приділяють велику увагу питанням мілітаризації, особливо після початку російської агресії у 2014 році. Борис Парахонський і Галина Яворська аналізують її у контексті безпекових викликів, наголошуючи на необхідності стратегічного балансу між посиленням обороноздатності та збереженням демократичних принципів (Парахонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 186–190).

Таким чином, соціологія і політологія пропонують різні, але взаємодоповнювані інструменти для аналізу мілітаризації, даючи можливість комплексно оцінити вплив військових чинників на сучасні суспільства. Їхні підходи дозволяють враховувати як зовнішні причини мілітаризації (безпекові загрози), так і внутрішні соціально-політичні трансформації, які супроводжують цей процес.

1.3. Вплив війни на суспільно-політичну сферу

Війна як екстремальна форма конфлікту має безпрецедентний вплив на всі без винятку сфери суспільного життя. Її наслідки виходять далеко за межі воєнних втрат чи фізичних руйнувань. Найглибші й найменш помітні зміни зазвичай торкаються саме суспільно-політичної сфери, змінюючи політичну систему, соціальну структуру та суспільну свідомість. Цей вплив проявляється через низку чинників: від мобілізації населення та ресурсів до кардинальної перебудови політичних інститутів і навіть трансформації національної ідентичності.

Першим і очевидним результатом війни стає мобілізація суспільства навколо державних інституцій і політичних лідерів, що у політології отримало назву «ефект згуртування навколо прапора» (rally-around-the-flag effect). Американський політолог Джон Мюллер вперше надав докладний

опис цього явища, показавши, як військові конфлікти суттєво підвищують популярність політичних лідерів та рівень підтримки державних інститутів населенням, принаймні на початкових етапах конфлікту (Mueller J.E., 1970: 18–34). У такі періоди суспільство схильне до єднання та прояву патріотичних почуттів, підтримуючи владу навіть попри наявні економічні чи соціальні проблеми.

Однак ефект консолідації навколо прапора не завжди є стабільним і довготривалим. Він може поступово зменшуватися у міру тривалості війни або погіршення її результатів. Це особливо характерно для затяжних конфліктів, коли перша хвиля патріотичної мобілізації змінюється втомою, розчаруванням та політичною поляризацією. Саме цей процес детально описують Борис Парахонський і Галина Яворська, наголошуючи, що затяжні війни часто призводять до фрагментації суспільства та загострення внутрішніх політичних конфліктів (Парахонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 142–145).

Другим важливим наслідком війни є посилення впливу військових і силових структур на політику. Цей феномен проявляється як у країнах зі стабільними демократичними інститутами, так і в тих, що перебувають у стані переходу або нестабільності. Військові структури стають не лише захисниками, а й впливовими політичними акторами, що здатні впливати на ключові рішення державної влади. Семюел Гантінгтон, аналізуючи цивільно-військові відносини, попереджав, що зростання політичної ролі військових у кризові часи може загрожувати балансу демократичних інститутів (Huntington S.P., 1957: 62–68).

Ще одним важливим аспектом впливу війни є трансформація соціальної структури суспільства, зокрема формування значних соціальних груп, які безпосередньо задіяні у військових діях або пов'язані з армією: ветерани, військовослужбовці, члени їхніх сімей. Морріс Джановіц наголошував, що поява потужного прошарку ветеранів має серйозні соціальні наслідки,

оскільки вони привносять у мирне життя військові цінності та практики, які згодом можуть впливати на політичну культуру (Janowitz M., 1960: 312–315).

Війна також радикально змінює медіа-простір країни. У періоди збройного конфлікту засоби масової інформації стають інструментами державної пропаганди або контрпропаганди, перетворюючи інформаційне поле на частину конфліктної ситуації. Особливо це проявляється в умовах сучасних гібридних воєн, де медіа використовуються як зброя впливу на громадську думку як всередині країни, так і за її межами. Такі трансформації висвітлює український політолог Володимир Смолянчук, зазначаючи, що контроль за інформаційним простором стає ключовою частиною мілітаризації політики (Смолянчук В.Ф., 2022: 109–115).

Зрештою, війна спричиняє й глибокі ідеологічні зміни, зокрема посилення націоналізму та патріотизму як головних об'єднавчих ідей. Цей аспект особливо яскраво проявився в Україні після початку російської агресії у 2014 році. Українське суспільство консолідувалося навколо національних цінностей, які стали основою соціально-політичної мобілізації, і водночас виникло виразне протиставлення цінностей демократії та авторитаризму (Парахонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 187–189).

Таким чином, вплив війни на суспільно-політичну сферу є багатовимірним і охоплює цілий комплекс змін – від початкового консолідуючого ефекту до більш глибоких, довготривалих трансформацій у політичній системі, соціальній структурі та навіть у колективній ідентичності суспільства. Ці зміни створюють умови для виникнення нових політичних феноменів, одним з яких є активна участь ветеранів війни у політиці, що буде детально розглянуто у наступній підтемі.

1.3.1. Військовий фактор у політиці: феномен «ветеранів у владі» (Україна, США, Ізраїль)

Одним із найяскравіших проявів впливу війни на політичне життя суспільства є залучення ветеранів до активної політичної діяльності. Цей феномен не є новим — він має глибокі історичні корені та спостерігався практично у всіх суспільствах, що проходили через значні військові конфлікти. Проте в сучасних умовах, коли політика стає більш медіатизованою та емоційно забарвленою, феномен «ветеранів у владі» набуває нового значення і поширення.

Ветерани приходять у політику не просто як колишні військовослужбовці. Вони стають носіями певного соціального досвіду, носіями військових цінностей, які після війни активно інтегруються в політичну та громадську сферу. Саме ветерани часто отримують високий рівень довіри з боку суспільства завдяки репутації героїв та захисників, що дозволяє їм швидко займати високі позиції в державних інституціях та політичних партіях.

На рівні теорії, феномен ветеранів у владі можна пояснити через послідовність таких етапів: Війна або військова загроза → мілітаризація суспільства → формування ветеранського прошарку → політична активність ветеранів → поява ветеранів у владі.

Цей процес є типовим для багатьох держав і особливо характерний для України після 2014 року. Науковці, зокрема Володимир Смолянюк, зазначають, що війна на сході України суттєво змінила політичний ландшафт, а ветерани АТО/ООС стали помітною соціальною групою, яка активно долучилася до політичного життя країни (Смолянюк В.Ф., 2022:152–155).

Україна (2014–2024)

Після початку війни на Донбасі значна кількість ветеранів АТО та ООС стала депутатами місцевих рад і Верховної Ради. Наприклад, відомий доброволець і командир батальйону «Азов» Андрій Білецький у 2014 році став народним депутатом України, згодом очоливши політичну партію «Національний корпус». Його політична кар'єра яскраво демонструє, як військовий досвід стає капіталом для активної політичної діяльності та формування нового типу лідерства (Мартинюк А., 2021: 29–33).

США (2004–2016)

Ветеранський фактор активно проявився у політиці США після війни в Іраку та Афганістані. Джон Маккейн, ветеран війни у В'єтнамі, став яскравим символом військової честі і, користуючись репутацією ветерана-героя, зумів посісти провідні позиції в американській політиці. Так само можна відзначити Джона Керрі, який балотувався на пост президента США у 2004 році і активно використовував свій ветеранський статус для політичної мобілізації прихильників (Kohn R.H., 2009: 74–78).

Ізраїль (з 1948 року до сьогодні)

Ізраїль є класичним прикладом держави, де військовий досвід є майже обов'язковим елементом політичної кар'єри. Серед найяскравіших прикладів – генерал Аріель Шарон, який був прем'єр-міністром країни, а також Біньямін Нетаньягу, який служив у спеціальних військах та активно використовував цей факт у своїй політичній риторичі. Цей приклад демонструє, як довготривалий конфлікт і високий ступінь мілітаризації суспільства формують особливу політичну культуру, в якій військові заслуги стають важливими політичними капіталами (Peri Y., 2006: 215–220).

Ці приклади підтверджують, що ветерани відіграють не просто символічну роль у політиці, а формують значну політичну силу, яка здатна суттєво впливати на суспільні та державні рішення. Водночас, ветерани у владі часто стають виразниками патріотичних, іноді жорстких, підходів у

політиці, що сприяє посиленню мілітаристських настроїв і формуванню відповідної державної політики.

1.3.2. Соціально-політична поляризація в умовах війни

Війна істотно змінює не тільки зовнішньополітичний контекст держави, але й суспільні відносини всередині неї. Одним із найпомітніших внутрішніх наслідків військових конфліктів є соціально-політична поляризація суспільства. Поляризація в умовах війни являє собою поглиблення суспільних розбіжностей за політичними, соціальними чи навіть культурними ознаками, що призводить до загострення внутрішньополітичної боротьби та утворення чітко окреслених протиборчих таборів.

Спочатку, як правило, війна об'єднує суспільство навколо ідеї захисту держави, формуючи так званий «ефект згуртування навколо прапора». Однак із плином часу, особливо коли конфлікт стає затяжним, а політичні, соціальні та економічні витрати зростають, єдність поступово змінюється зростанням суспільної напруги, розчаруванням, що і створює умови для подальшої поляризації. Водночас, суспільство може розділятися за такими критеріями як ставлення до самої війни, способів її ведення, умов досягнення миру, оцінки дій керівництва держави або ролі інших держав у конфлікті.

Наприклад, у США під час війни у В'єтнамі в 1960-70-х роках спостерігалася глибока поляризація суспільства між прихильниками продовження війни і її противниками. Це призводило до численних протестів, масових заворушень та значних змін у політичній культурі країни. Американський дослідник Річард Кон зазначає, що саме затяжні військові конфлікти стають головним каталізатором політичних розколів, які можуть впливати на суспільну і політичну стабільність ще багато років після завершення війни (Kohn R.H., 2009: 145–149).

Український досвід війни на Донбасі після 2014 року також є яскравим прикладом, що ілюструє ці тенденції. На початку конфлікту суспільство значною мірою консолідувалося навколо захисту держави від зовнішньої агресії. Проте із загостренням ситуації виникли розбіжності щодо того, якими методами варто вирішувати конфлікт: мирними шляхами, переговорами чи військовим шляхом. Борис Парохонський та Галина Яворська у своїй праці наголошують, що війна на сході України виявила і загострила глибокі регіональні, культурні та політичні суперечності, які і раніше існували, але стали значно більш вираженими в умовах кризи (Парохонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 202–206).

Ще одним важливим аспектом поляризації є її вплив на демократичні процеси. В умовах гострих протистоянь політичні сили можуть використовувати поляризацію для мобілізації своїх виборців, що інколи призводить до радикалізації політичних гасел і загострення політичної боротьби. В таких ситуаціях помірковані політичні партії та політики поступово втрачають популярність, а суспільство тяжіє до чітко окреслених ідейних таборів. Це може створювати ризики для демократії, яка потребує широкого консенсусу та конструктивної взаємодії між різними політичними силами.

Політична поляризація в умовах війни також може стати чинником посилення авторитарних тенденцій. Так, дослідники зауважують, що у суспільствах, де рівень внутрішнього конфлікту високий, уряд часто має тенденцію до централізації влади та посилення контролю за громадським життям. Володимир Смолянюк відзначає, що поляризація може використовуватися владою як привід для впровадження додаткових заходів контролю та обмеження громадських свобод під гаслом необхідності забезпечення безпеки та стабільності (Смолянюк В.Ф., 2022: 137–142).

Отже, соціально-політична поляризація в умовах війни є складним явищем, що не тільки відображає розбіжності всередині суспільства, але й

суттєво впливає на політичну систему, формує нові лінії конфлікту, посилює політичну напругу і навіть може змінювати природу політичного режиму країни.

1.4. Теоретичні моделі впливу війни на виборчий процес

Цей підрозділ буде присвячений систематичному аналізу теоретичних моделей, які пояснюють вплив війни та мілітаризації на електоральні процеси. Тут слід детально розглянути теоретичні підходи, що описують, як військові конфлікти трансформують політичні уподобання виборців, виборчі стратегії політичних партій, а також яким чином війна формує специфічні умови проведення виборів.

— Модель «згуртування навколо прапора» (*rally-around-the-flag effect*)

Ця модель була вперше сформульована американським дослідником Джоном Мюллером у 1970 році. Її сутність полягає в тому, що в умовах воєнних конфліктів або серйозних криз населення тимчасово демонструє підвищену підтримку чинної влади. Громадяни часто об'єднуються навколо політичного керівництва країни, бачачи в ньому гаранта стабільності та безпеки держави. Це обумовлюється психологічними факторами, такими як почуття страху, необхідність єднання перед зовнішньою загрозою та консолідація суспільної ідентичності навколо національних символів і лідерів (Mueller J.E., 1970: 18–34).

Після терористичних атак 11 вересня 2001 року в США рейтинг президента Джорджа Буша-молодшого стрімко зріс із 51% до 90%, демонструючи класичний приклад ефекту «згуртування навколо прапора». Ця підтримка дозволила Бушу легко перемогти на виборах 2004 року, незважаючи на значні втрати у війні в Іраку та суперечливість цієї війни в суспільстві (Kohn R.H., 2009: 150–152).

— Теорія «ветеранського голосування» (*veteran voting theory*)

Ця теорія аналізує виборчі переваги ветеранів війни як окремої соціальної групи. За цією моделлю ветерани схильні підтримувати кандидатів і політичні сили, які захищають їхні інтереси, такі як соціальні гарантії, підтримка військовослужбовців і ветеранів, збільшення військового бюджету та збереження національної безпеки. Ветерани часто мають значний соціальний авторитет, який політичні сили активно використовують для мобілізації голосів (Мартинюк А., 2021: 18–21).

Під час президентських виборів у США у 2008 році республіканський кандидат Джон Маккейн, ветеран війни у В'єтнамі, активно використовував власний ветеранський статус для мобілізації виборців. Незважаючи на програш Бараку Обамі, Маккейн отримав значну підтримку саме серед ветеранів і військовослужбовців, демонструючи важливість цього фактору в американській політиці (Kohn R.H., 2009: 160–164).

— Модель «сек'юритизації виборчого процесу» (*securitization theory*)

Концепцію сек'юритизації було розроблено Баррі Бузаном та Оле Вевером у рамках Копенгагенської школи безпеки. Вона описує, як політичні сили можуть перетворити звичайні політичні питання у сферу безпеки, представляючи їх як життєво важливі для виживання держави. У виборчих процесах сек'юритизація проявляється у посиленій увазі до питань оборони, боротьби з тероризмом, захисту кордонів, міграції тощо. Таким чином, вибори перетворюються на голосування за безпеку, а не лише за політичні чи економічні програми партій (Buzan B., Waever O., De Wilde J., 1998: 23–27).

Парламентські вибори в Ізраїлі регулярно демонструють цю модель. Партія «Лікуд» під керівництвом Біньяміна Нетаньягу неодноразово вигравала вибори, акцентуючи увагу на питаннях національної безпеки та загрози тероризму. Нетаньягу успішно використовував риторику безпеки,

мобілізуючи електорат у ситуації постійної воєнної напруги з сусідніми державами (Peri Y., 2006: 78–84).

— Теорія «поляризації виборців в умовах війни»

Теорія поляризації виборців стверджує, що війна може значно посилювати політичні розбіжності серед населення. В умовах затяжного конфлікту суспільство поступово ділиться на виразні політичні табори, які по-різному бачать шляхи вирішення конфлікту: радикальні (силові) чи компромісні. Така поляризація має довготривалі наслідки для політичної системи, оскільки зменшує простір для поміркованих і компромісних позицій, роблячи виборчий процес більш конфліктним і жорстким (Парахонський Б.О., Яворська Г.М., 2019: 202–206).

Вибори 2019 року в Україні стали яскравим прикладом цієї моделі. Після п'яти років війни на Донбасі суспільство розділилось між прихильниками політики військової відповіді та прихильниками більш поміркованої, компромісної позиції щодо конфлікту. Результатом цієї поляризації стало різке протистояння між прихильниками Петра Порошенка і Володимира Зеленського. Перший акцентував, що з Росією важко домовитись: «Багато говорять, що мир в Україні там – за рогом. Просто достатньо постукатися в двері до Путіна, попросити миру і зразу буде мир. Але за рогом не мир, там агресор. І ми маємо бути готовими разом відповісти агресору». Другий же наголошував на переговорах та дипломатичному вирішенні конфлікту (О. О. Рафальський, О. М. Майборода, 2023: 36–41).

Таким чином, ці теоретичні моделі дозволяють побачити, наскільки війна здатна впливати на електоральні процеси, трансформуючи як виборчу поведінку громадян, так і стратегії політичних сил.

— Концепція впливу війни на електоральний порядок денний

(*Electoral Agenda-Setting in Wartime*)

Концепція впливу війни на формування виборчого порядку денного є важливою теоретичною моделлю, яка описує, як військовий конфлікт стає

центральною темою виборів, суттєво витісняючи інші соціальні, економічні та культурні питання. У цьому випадку війна набуває статусу так званого «мега-питання», яке визначає виборчі дебати та медійну увагу, а отже, і впливає на виборчу поведінку громадян. Концепція електорального порядку денного була активно розвинена теоретиками політичних комунікацій Максвеллом Маккомбсом та Дональдом Шоу. Вони зазначають, що саме медіа та політичні лідери формують і визначають ключові теми, які стають найбільш значущими для виборців, особливо в умовах війни або загострення конфліктів (McCombs M.E., Shaw D.L. The Agenda-Setting Function of Mass Media // Public Opinion Quarterly, 1972.).

У рамках цієї концепції війна стає визначальним фактором політичного дискурсу, зводячи виборчі кампанії до суперечок між політичними силами, які по-різному бачать вихід із конфлікту. Виборці в таких умовах змушені робити вибір, орієнтуючись не лише на економічні чи соціальні програми партій, а перш за все на те, як кожна політична сила пропонує вирішити воєнне питання.

Президентські вибори в США 2004 року є яскравим прикладом впливу війни на електоральний порядок денний. Війна в Іраку стала ключовою темою виборчої кампанії, витіснивши інші питання на другий план. Джордж Буш-молодший активно використовував риторику «війни з тероризмом» та підкреслював необхідність продовження військових дій для гарантування безпеки країни. Його опонент Джон Керрі, хоча й критикував методи ведення війни, був змушений будувати свою кампанію саме навколо цієї теми, що свідчило про її центральне місце у виборчому дискурсі (Kohn R.H., 2009: 175–180).

— Теорія впливу війни на явку виборців (*War Impact on Voter Turnout Theory*)

Ще одна важлива теоретична модель — це вплив війни на явку виборців під час виборів. Дана теорія аналізує, як війна може як збільшувати, так і

знижувати явку виборців. З одного боку, в умовах загрози державі та необхідності мобілізації громадян війна здатна підвищити виборчу активність, особливо коли населення вбачає у виборах можливість вплинути на вирішення конфлікту. З іншого боку, тривалий військовий конфлікт та зневіра в політичних силах можуть навпаки викликати політичну апатію та знизити виборчу активність населення. Цей аспект був активно досліджений американським соціологом Робертом Патнемом, який вивчав, як війни та конфлікти впливають на рівень громадської залученості та політичної участі (Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* / Robert D. Putnam., 2000).

Парламентські вибори 2014 року в Україні, що відбулися на тлі гострої фази війни на Донбасі, засвідчили високу мобілізацію виборців у центральних та західних регіонах країни, де явка була значно вищою, ніж зазвичай. Водночас, у прифронтових та окупованих територіях явка була вкрай низькою через фізичні перешкоди та небезпеки голосування. Цей кейс демонструє амбівалентність впливу війни на явку виборців залежно від географічних та соціальних факторів (О. О. Рафальський, О. М. Майборода, 2023: 225–230).

Аналіз, проведений у першому розділі, дозволяє стверджувати, що війна та мілітаризація є одними з ключових факторів, які здатні суттєво трансформувати політичне життя суспільства, змінювати характер політичних кампаній та поведінку виборців. Мілітаризація — це не просто посилення армії чи оборонних витрат, а складний і багатовимірний процес, що охоплює політичні інститути, економіку, культуру та ідеологію суспільства. Цей процес глибоко проникає у політичну свідомість громадян, змінюючи їхні очікування від влади та політичних лідерів.

Війна стає потужним каталізатором суспільно-політичних змін: від короткочасного ефекту згуртування навколо лідерів до довготривалих процесів поляризації суспільства, появи нових політичних еліт, таких як

ветерани війни, що активно інтегруються у владу. Виборчий процес у такій ситуації часто перетворюється на протистояння різних бачень майбутнього держави — чи то продовження боротьби, чи то пошуку компромісу й миру. Це змушує політичні партії та лідерів переглядати свої стратегії, зміщуючи акценти у своїх кампаніях саме на питання війни та безпеки.

Отже, війна як соціально-політичне явище істотно змінює логіку функціонування політичних систем і формує нові реалії для демократичних процесів. Ці зміни створюють не лише виклики, а й відкривають нові можливості для політичної активності та переосмислення політичних цінностей і пріоритетів суспільства.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Війна на сході України, що триває з 2014 року (а з 2022 набрала форми повномасштабної агресії РФ), докорінно вплинула на політичні процеси в державі. Збройний конфлікт і загальна мілітаризація суспільства зумовили зміни у виборчому процесі: від політичного дискурсу та порядку денного кампаній – до складу парламенту й пріоритетів виборців. Для аналізу цих трансформацій розглянемо парламентські та президентські вибори 2012 року (як довоєнний фон), 2014 і 2019 років, а також сучасні передвиборчі тенденції напередодні можливих виборів 2025 року. Особливу увагу приділено тому, як війна змінила риторику та програми партій, як зросла роль військових і ветеранів у політиці, як еволюціонували суспільні настрої та запити виборців, рівень електоральної мобілізації, а також порівнянню ключових пунктів політичного порядку денного різних виборчих кампаній.

2.1. Зміни політичного дискурсу під впливом війни

Довоєнний політичний дискурс в Україні (на прикладі виборів 2012 року) значною мірою обертався навколо соціально-економічних питань, корупції та геополітичного вибору (євроінтеграція vs. проросійський курс). Парламентські вибори стали останніми загальнонаціональними виборами, які відбулися в умовах мирного часу, ще до Революції Гідності та початку збройного конфлікту на Донбасі. Вони слугують важливою контрольною точкою для аналізу змін, що відбулися згодом у політичному дискурсі, складі парламенту та електоральних пріоритетах українців. Виборчі гасла 2012 року не містили військової риторики; натомість влада апелювала до **стабільності** та **економічного зростання**, опозиція – до **боротьби з корупцією** та європейського майбутнього. Показово, що парламент 7-го скликання

(обраний 2012 р.) складався як із проєвропейських сил (Свобода, УДАР) , так і з виразно проросійських (Партія регіонів, КПУ), а відкрита мілітарна тематика була відсутня в основному політичному наративі.

Натомість уже вибори 2014 року відбувалися в умовах фактичної війни на Донбасі, що різко **мілітаризувало політичний дискурс**. У риторичі кандидатів і партій з'явилися нові лейтмотиви: **патріотизм, оборона, єдність перед зовнішньою загрозою**. Багато політичних сил будували кампанії на обіцянках відновити мир та порядок на сході, повернути контроль над окупованими територіями. Перед президентськими виборами 2014 кількомісячна АТО вже забрала сотні життів, тому кандидати змагалися у жорсткості до сепаратистів та РФ. Петро Порошенко переміг під гаслом швидко завершити АТО, об'єднавши країну, – хоча його основний слоган «Жити по-новому» був досить універсальним, він супроводжувався обіцянками **миру на Донбасі впродовж «кількох тижнів, максимум місяців»**. (CNN World. Ukrainian President: Peace depends on Putin's mood, 2014) У парламентській кампанії восени 2014 риторика ще більше загострилася: “Війна до перемоги”, “Єдина країна”, або “Не зрадь Майдан” і подібні стали популярні, або відновили популярність. Нові партії (Народний фронт, Самопоміч) позиціонували себе як сили Майдану і війни, відкрито залучали до списків командирів добровольчих батальйонів. Отже, політичний дискурс набув виразного воєнно-патріотичного забарвлення. Як відзначалося в аналітичних оглядах, повернення українського прапора в Донецьк і Луганськ, деокупація Криму – все це стало центральними обіцянками у програмах основних кандидатів 2014–2019 рр., які апелювали до емоцій виборців

Водночас в парламент 2014 року пройшли і радикальні праві сили та воєнізовані лідери (наприклад, лідер «**Правого сектора**» Дмитро Ярош, командир полку «**Азов**» Андрій Білецький), риторика яких була максимально

мілітаристичною та антиросійською. Для порівняння, у 2012 такі персоналії і погляди взагалі не були представлені у владі.

На виборах 2019 року, попри збереження війни на сході, політичний дискурс дещо змістив акценти. З одного боку, чинний президент Порошенко зробив кампанію гранично ідеологізованою: його слоган **«Армія, Мова, Віра»** підкреслював заслуги у зміцненні ЗСУ, утвердженні української мови і створенні помісної церкви. Риторика Порошенка апелювала до образу “головнокомандувача” в протистоянні з Росією, а опонентів він фактично таврував як слабких або залежних від Кремля. З іншого боку, переможець президентських перегонів Володимир Зеленський використовував антисистемну риторику, уникаючи відверто воєнної лексики – натомість обіцяв **“просто перестати стріляти”** на Донбасі, говорив про ціну життя солдат і необхідність шукати компроміс, аби припинити втрати. В його риториці з’являлися емоційні образи (готовність «стати на коліна заради миру»), які різко контрастували з мілітарними гаслами опонентів.

Таким чином, **поляризація дискурсу 2019 р.** відбувалася між “яструбами” (партії війни) та умовними “голубами” (прихильниками умов для миру). Хоча всі головні кандидати декларували відданість суверенітету України, тональність їхніх кампаній істотно різнилася: від безкомпромісної (Порошенко, Гриценко) до помірковано-миролюбної (Зеленський, Тимошенко) і відкрито проросійської (Бойко). Варто зазначити, що відверто проросійський табір на 2019 р. був маргіналізований – кандидати типу Юрія Бойка чи Олександра Вілкула мали підтримку значно меншу, ніж раніше здобувала Партія регіонів, адже для більшості суспільства війна з РФ зробила стару проросійську риторику неприйнятною. Проте, для багатьох вона все ще лишалася актуальною і на виборах в парламент вони здобували свої місця, не кажучи вже про місцеві вибори. А згаданий Вілкул в цілому отримав змогу реабілітуватись в політичному житті, не зважаючи на всі минулі звинувачення і зараз представляє військову адміністрацію Кривого Рогу.

Сучасний політичний дискурс (2022–2023 рр.) практично цілком визначається війною. Публічний простір насичений військовою термінологією, метафорами боротьби добра і зла, героїзацією Збройних сил. Політики, навіть з опозиції, вимушені демонструвати лояльність до **«партії оборони»** – відвідувати фронт, носити військову форму, вживати відповідну лексику. Ключові поняття порядку денного – **перемога, безпека, відновлення, допомога армії** – витіснили питання, що домінували до війни. Дискредитованими стали будь-які натяки на компроміс із агресором; навпаки, змагання йде у тому, хто жорсткіше засудить ворога. Таким чином, можна говорити про **тотальну мілітаризацію** політичного дискурсу: війна стала центральним смислотворчим чинником української політики. В 2024-2025 ситуація дещо змінилася, проте не буду приділяти цьому увагу тут.

2.2. Участь військових та ветеранів у виборах 2014 і 2019 років

Одним із показових наслідків війни стало залучення до політики великої кількості військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та добровольців. Якщо до 2014 р. діючі або колишні військові майже не були представлені у вищих органах влади, то вже вибори до Верховної Ради 2014 року принесли до парламенту цілу когорту учасників бойових дій. Суспільний запит на **“нових героїв”** після Майдану і початку війни спонукав партії включати до своїх списків командирів добровольчих батальйонів, фронтових волонтерів, військових медиків тощо. Так, у списку партії *“Народний фронт”* Арсенія Яценюка було багато представників силового блоку, зокрема командири батальйонів (**Андрій Тетерук, Юрій Береза** та ін.) та військові волонтери. Партія *“Самопоміч”* ввела до свого списку командира батальйону **“Донбас” Семена Семенченка**, Радикальна партія Олега Ляшка – командира батальйону **“Айдар”** Сергія Мельничука, *“Блок Петра Порошенка”* – кількох військових (наприклад, **Мамчур**). Окремо балотувалися у

мажоритарних округах і пройшли до ВР лідери воєнізованих рухів – згаданий Дмитро Ярош (Дніпропетровщина) та Андрій Білецький (Київ). Символом нової хвилі стала льотчиця **Надія Савченко**, на той час військовополонена в РФ, яка була обрана народним депутатом за списком “Батьківщини”. Загалом, за даними моніторингу, у Верховній Раді VIII скликання (2014–2019) було **32 народні депутати – учасники АТО** (18) тобто майже 7,5% від конституційного складу. Це безпрецедентно високий рівень представництва військових у законодавчому органі за весь час незалежності України. Причому ці люди були обрані від різних партій: найбільше – від пропрем’єрського “Народного фронту” (11 осіб) та серед самовисуванців (10), декілька – від БПП (5), Радикальної партії (3), Самопомочі (2) і Батьківщини (1).

Така «*військова фракція*» стала новим фактором у парламенті. Вони позиціонували себе як “*голос фронту*”, лобіювали інтереси армії та ветеранів, ініціювали закони про соцзахист воїнів, декому з них пророкували швидке політичне зростання. Водночас лунали думки, що частина цих людей потрапили до списків радше як «*електоральні магніти*», тобто для підняття рейтингу партій, і не мали достатньої компетентності чи самостійності в політиці. Дійсно, діяльність ветеранів-депутатів у наступні роки оцінювалася по-різному: декотрі працювали продуктивно, інші потрапляли в скандали (наприклад, Семенченка у 2021 звинуватили у створенні НЗФ), а деякі залишилися малопомітними в законодавчій роботі.

На парламентських виборах 2019 року ситуація змінилася: багато з «комбатів» 2014-го не переобралися, а нові партійні проекти по-різному поставилися до висунення військових. Партія-новачок “*Слуга народу*” робила акцент на обличчях з-поза політики (коміки, експерти, молодь) і залучила лише кількох ветеранів. Зі списку СН до Ради пройшли **Єгор Чернів** (ветеран НГУ) та **Ігор Герасименко** (офіцер-десантник, Герой України) – тобто лише двоє з монобільшості у 254 депутати. Натомість партія

“Європейська Солідарність” Порошенка цілеспрямовано включила в список відомих воїнів і волонтерів, позиціонуючи себе як політичний притулок для патріотів війни. У першій десятці ЄС були генерал **Михайло Забродський** (командувач ДШВ) та парамедик **Яна Зінкевич**, загалом же список ЄС налічував 8 ветеранів – але через невисокий результат партії до ВР потрапили лише двоє з них. Партія “Голос” Святослава Вакарчука висунула кількох учасників війни, з яких мандат здобув **Роман Костенко** (офіцер СБУ, “кіборг” з оборони Донецького аеропорту) Таким чином, у Раді IX скликання (з 2019 р.) представників бойових дій було вже значно менше – фактично **не більше 5–7 осіб** (приблизно 1-2% складу). Це свідчить про певну втрату політичного впливу воєнного прошарку: електорат у 2019 році більше прагнув **нових облич цивільного життя** та миру, ніж голосував за військових як таких. Ветерани залишилися в політиці (частина перейшла до місцевих рад чи виконавчої влади), проте вже не становили окремої сили в парламенті.

В контексті цього, ще слід зазначити, що починаючи з 2016 року, активізувалися кримінальні переслідування проти окремих представників добровольчих батальйонів, які брали участь у бойових діях на сході України. Переважна більшість справ стосувалася звинувачень у незаконному зберіганні зброї, насильстві, самовільних діях або навіть «перевищенні повноважень» у зоні бойових дій (Мартинюк А. За ветеранів до влади: ставлення до політичної активності ветеранів, 2021). Особливо резонансними стали справи проти бійців батальйонів «**Айдар**», «**Азов**» та «**Донбас**», які були широко висвітлені в медіа та політично використані різними політсилами. З одного боку, це сприяло посиленню недовіри до представників добровольчих формувань серед значної частини виборців, з іншого – створювало атмосферу деморалізації та відчуття несправедливості серед самих ветеранів (С.І. Богачук, Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та державу: колективна монографія, 2018)). Як наслідок, багато добровольців, які активно йшли у політику у 2014 році, до

2019 року або взагалі відійшли від політики, або вже не отримували достатньої підтримки для проходження у Верховну Раду. Цей чинник можна назвати одним з важливих факторів, що призвів до скорочення кількості ветеранів у парламенті 2019 року (7 осіб) порівняно з парламентом 2014 року (32 особи).

Попри менше представництво на найвищому рівні після 2019 р., роль ветеранів у політиці лишилася значущою. Вони створювали громадські об'єднання, ветеранські рухи, впливали на суспільну думку через медіа. Особливо з початком великої війни 2022 багато колишніх АТОвців повернулися до війська або стали радниками керівництва. Нині, у 2024 р., дискутується ідея можливої *«партії військових»* чи висунення авторитетних генералів (таких як Валерій Залужний) на майбутніх виборах – що свідчить про запит суспільства на продовження прямої участі захисників у владі. Проте законодавчо в умовах воєнного стану вибори поки неможливо провести, тож питання політичних перспектив ветеранів і військових залишається відкритим.

2.3. Трансформація суспільних запитів та електоральних пріоритетів

Війна істотно змінила **порядок денний масової свідомості** українців. Якщо до 2014 року головними проблемами, що хвилювали населення, стабільно називалися **економічні труднощі, корупція, безробіття, низькі зарплати**, то з початком агресії на перший план вийшла **безпекова проблематика**. Соціологічні дослідження фіксують різку зміну пріоритетів. Так, наприкінці 2013 – на початку 2014 р. (ще до війни) топ-проблемами, за опитуваннями, були корупція у владі, кризовий стан економіки, соціальна несправедливість, беззаконня силовиків режиму Януковича тощо. Натомість уже у 2015 році для абсолютної більшості громадян **війна на Донбасі** стала

проблемою №1. За даними фонду “Демократичні ініціативи”, в 2015–2016 рр. близько 70% українців вважали, що бойові дії на сході – головна перешкода розвитку країни (на одному рівні з корупцією) (Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Реформи в Україні: громадська думка населення-2019.) Надалі ці два чинники – війна і корупція – очолювали рейтинги суспільних тривог. Наприклад, наприкінці 2019 року **69%** опитаних назвали серед головних проблем **війну на Донбасі**, і стільки ж **69%** – **корупцію**. Для порівняння, проблема олігархату турбувала ~31%, некомпетентність влади – 25%. Тобто війна увійшла до сталого переліку найбільш болючих питань для населення, хоча одночасно не витіснила традиційних соціально-економічних запитів.

Цікаво, що за даними соціології, **важливість тих чи інших проблем змінювалася** залежно від інтенсивності бойових дій і ситуації на фронті. Після відносної деескалації 2015–2019 рр. частка громадян, що вважали війну найголовнішою бідною, дещо знизилася (замість гарячої фази АТО українців більше почали турбувати тарифи, ціни, корупційні скандали). Проте повномасштабне вторгнення Росії у 2022 миттєво повернуло пріоритет безпеки на вершину. Опитування Active Group (жовтень 2023) засвідчило, що **81,3%** респондентів назвали **війну з Росією** основною проблемою України сьогодні, а на **другому місці (80%)** – **корупцію**. (Active Group. Досягнення та проблеми в Україні очима українців, 2023) Це дві безумовні топ-теми, тоді як інші (наприклад, безробіття – ~32%, виїзд емігрантів – ~27%) відстають від них майже втричі. Таким чином, суспільний запит нині максимально сконцентрований на досягненні перемоги у війні та подоланні пов’язаних з війною наслідків (забезпечення армії, повернення територій, безпека родин тощо).

Електоральні пріоритети та очікування виборців також зазнали зрушень. До війни український виборець більше прагнув *підвищення добробуту, стабільних цін, пенсій, боротьби з корупцією та беззаконням.*

Після 2014-го до цього переліку додалися нові вимоги: **мир і безпека, зміцнення оборони, соціальний захист ветеранів**, а також геополітична визначеність (вступ до ЄС і НАТО як гарантія безпеки). У 2014–2015 рр. соціологи фіксували феномен зростання **запиту на “сильну руку”** та дисципліну – в умовах війни частина населення бажала жорсткішого керівництва, аж до обмеження деяких свобод задля перемоги. Одночасно різко зросла довіра до армії як інституції (з ~20% до >60%), що позначилося і на очікуваннях від політиків – їм потрібно було демонструвати *рішучість, патріотизм і турботу про армію*, аби відповідати суспільним настроям. Результати виборів 2014 р. підтвердили це: перемогу здобули сили, які асоціювалися з Майданом і спротивом агресії, тоді як колишня партія влади (Партія регіонів у формі “Опозиційного блоку”) була відкинута на маргінес через проросійський шлейф. Виборець 2014 р. був мобілізований патріотичними гаслами і страхом за країну, багато хто голосував «за незалежність України» в буквальному сенсі.

Надалі, у 2019-му, суспільні пріоритети дещо зрушили: на тлі певної втоми від затяжної війни частина електорату більше цінувала **мир і стабільність** навіть ціною компромісів. Це відобразилось у високій підтримці Зеленського, який обіцяв шукати нові шляхи завершення конфлікту. Тобто запит на безпеку трансформувався – від “воювати до перемоги” (2014) до “домовитися і припинити стрілянину” (2019), принаймні у частини суспільства. Інша ж частина, навпаки, радикалізувалася і залишилася на позиціях “ніякого миру з РФ, тільки перемога” (частково електорат Порошенка та націоналістів). Таким чином, **електоральні настрої розділилися**, що і показали вибори 2019: одні виборці шукали нових людей і швидких змін (проти корупції, бідності), а інші – вимагали від влади не забувати про війну і армію. Ключовим було те, що і ті, й інші все одно вважали питання війни важливим – просто бачили різні шляхи його вирішення.

2.4. Електоральна мобілізація та явка виборців в умовах війни

Війна також вплинула на **масову активність виборців**, зокрема на явку та мотивацію участі у голосуванні. Загалом, явка на виборах після 2014 року дещо знизилася в порівнянні з довоєнними, на що є як об'єктивні, так і психологічні причини. **Об'єктивно**, кілька мільйонів виборців на окупованих територіях були виключені з процесу (у Криму і частині Донбасу вибори не проводилися), ще мільйони стали вимушеними переселенцями і не одразу змогли реалізувати своє виборче право за місцем нового проживання. **Психологічно**, воєнні потрясіння могли як мобілізувати людей голосувати (бажання захистити державу голосом), так і знизити інтерес до політики (розчарування “усі однакові”). Статистика явки відображає ці суперечливі тенденції.

На **парламентських виборах 2012 року** участь виборців склала **~58%**, що було типовим рівнем для України на той час. Під час **позачергових виборів 2014 року** явка зменшилася до **52,4%** – суттєве падіння, але варто врахувати, що близько 5 млн виборців з Криму та частини Донбасу не могли голосувати. Отже, понад половина населення, яка мала технічну можливість, все ж прийшла на дільниці навіть під звуки канонади. Багато громадян вважали той волевиявлення надзвичайно важливим для *легітимації нової влади* після Революції Гідності і для *консолідації держави* перед зовнішньою агресією. Можна говорити про феномен певної **патріотичної мобілізації виборців 2014 року**: попри небезпеку, люди йшли голосувати, щоб показати єдність проти ворога. Цю рішучість відзначали й міжнародні спостерігачі (черги на виборчих дільницях у прифронтових зонах, попри обстріли). Водночас у східних областях явка 2014 була нижчою за західні (наприклад, Донецчина ~32% через бойові дії, тоді як Галичина ~70%), що дещо викривило загальнонаціональний показник вниз.

На **виборах 2019 року** продовжилася тенденція до спаду активності виборців. Парламентські вибори в липні 2019 встановили історичний антирекорд явки – лише **49,8%** виборців взяли участь. Це найнижчий рівень за всю історію парламентських кампаній незалежної України. Аналітики вказували кілька причин: по-перше, вибори відбувалися влітку (низький сезон); по-друге, багато виборців були розчаровані політиками та вважали, що після обрання Зеленського президентом результат парламентських відомий (“*монобільшість*”). Фактор війни теж міг відіграти роль: частина патріотично налаштованого електорату, розчарованого зміною курсу на більш м’який щодо РФ, могла демонстративно не прийти голосувати. Натомість **президентські вибори 2019** показали вищу активність – в першому турі ~63,5%, у другому турі 62,1%, що навіть перевищило показник 2014 року (~60%). Це говорить про те, що у вирішальній для країни виборчій кампанії (за голову держави) українці зберегли високу мобілізацію. Ймовірно, мотивацією була надія на зміни (у випадку прихильників Зеленського) або страх перед реваншем проросійських сил (у випадку прихильників Порошенка) – тобто знов-таки прагнення безпеки і кращого життя.

Відтак, можемо відстежити дві паралельні тенденції: **(1)** війна сприяла підвищенню значимості виборів в очах громадян (як механізму захисту державності), що особливо проявилось у 2014 році; **(2)** затяжний характер конфлікту і внутрішні розчарування призвели до поступового зниження явки та більш вибіркової мобілізації (люди активно йдуть голосувати на події, які вважають доленосними, ігноруючи менш значущі). У 2020–2023 рр. загалом рівень залученості громадян до політичних процесів залишається високим – наприклад, волонтерський рух, донати на армію, участь у інформаційному спротиві – але суто виборчий механізм поставлений на паузу через воєнний стан. За останніми опитуваннями, більшість українців **не підтримує проведення виборів під час війни** (лише 19% “за” дострокові вибори 2024 до завершення бойових дій), (Київський міжнародний інститут соціології.

Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках та ставлення до проведення виборів., 2025) мотивуючи це питаннями безпеки і єдності фронту й тилу. Законодавчо і з точки зору організації проведення загальнонаціональних виборів неможливе до скасування воєнного стану. Отже, показник явки на умовні вибори 2024 року наразі неможливо оцінити; швидше за все, він залежатиме від ситуації на фронті та настроїв щодо післявоєнного розвитку.

2.5. Порівняння порядку денного виборчих кампаній (2012, 2014, 2019 та сучасність)

Політичний порядок денний – ключові питання і пропозиції, з якими партії й кандидати йдуть на вибори – зазнав кардинальних змін під впливом війни. **Кампанія 2012 року** відбувалася в умовах мирного часу і керувалася зовсім іншими пріоритетами. Тоді провладна Партія регіонів акцентувала увагу на покращенні економічних показників, обіцянках зростання соцстандартів, двомовності (надання російській мові статусу регіональної) та зміцненні відносин з Росією і СНД. Опозиційні сили (Об'єднана опозиція “Батьківщина”, партія УДАР, ВО “Свобода”) натомість будували порядок денний навколо *європейської інтеграції, боротьби з корупцією та свавіллям влади, захисту демократії*. Важливим пунктом була вимога звільнення політв'язнів (Тимошенко, Луценка). Питання національної безпеки чи оборони практично не фігурували. Загалом порядок денний-2012 можна охарактеризувати як **соціально-економічний із домішкою ідеологічних розбіжностей Схід–Захід** (мовне питання, зовнішньополітичний вектор).

Натомість **вибори 2014 року** мали вже зовсім інші пріоритети. Після анексії Криму і початку війни на Донбасі всі провідні партії включили до своїх програм блок безпекових питань. Порядок денний-2014 можна назвати **воєнно-реформістським**. Головні пункти, спільні для більшості партій:

- **Відновлення територіальної цілісності** України, деокупація Донбасу і Криму мирним або силовим шляхом.
- **Побудова боєздатної армії** з належним фінансуванням, переведення ЗСУ на стандарти НАТО, забезпечення соцзахисту військових.
- **Боротьба з російською загрозою** – від інформаційної безпеки (проти дія пропаганди) до диверсифікації енергоносіїв, щоб позбутися залежності від РФ.
- **Європейська та євроатлантична інтеграція** як стратегічний курс (курс на НАТО після 2014 підтримували майже всі нові проєвропейські сили).
- Паралельно – **глибокі внутрішні реформи**: очищення влади (люстрація), антикорупційні кроки, децентралізація, відновлення економіки, допомога постраждалим регіонам.

Вперше практично весь політикум став проєвропейським: партії, що мали шанс пройти в Раду-2014, *усі декларували курс на ЄС* та відмежування від Росії. (Olszański T. Before the parliamentary elections in Ukraine, 2014) Проросійські сили були представлені лише уламком у вигляді “Опозиційного блоку”, який у порядку денному говорив про *мир шляхом переговорів з сепаратистами*, особливий статус Донбасу, недопущення “утисків російськомовних”. Але їхній порядок денний був контрміру, і підтримка виборців у 2014 р. була відносно невеликою (близько 9%). Отже, **консенсусом 2014 року** стало: жодних компромісів із загарбником, курс на Захід, модернізація країни. Політики змагалися радше у тому, хто швидше проведе реформи і здолає агресора. Звичайно, не всі обіцянки вдалося виконати, але показово, що коаліційна угода ВР у кінці 2014 включила *17 пріоритетних реформ*, багато з яких стосувалися оборони і безпеки.

На **виборах 2019 року** порядок денний знов змінився, відображаючи як накопичені внутрішні проблеми, так і втому суспільства від війни. Перед

президентськими виборами 2019 можна виокремити дві альтернативні програми:

- Програма **Петра Порошенка** і подібних кандидатів (“яструбів”): *продовження тиску на Росію, курс на НАТО, жодних виборів на окупованому Донбасі без контролю кордону, пріоритет – армія та безпека; плюс поглиблення патріотичних реформ (українська мова, Томос для церкви тощо). Слогани Порошенка: «Не словом, а ділом – ми відродили армію», «Доведемо до кінця розпочате».*
- Програма **Володимира Зеленського** (та умовно “миролюбних” кандидатів): *“нові підходи” до Донбасу, пошук компромісу через прямі переговори з Путіним за посередництва Заходу, пріоритет – боротьба з корупцією і бідністю, перезавантаження системи. Основний акцент – не на ідеології, а на зміні “старих облич”. Слоган кампанії Зеленського: «Весна прийде – саджати будемо» (натяк на тюремні посадки корупціонерів) плюс обіцянка припинити війну дипломатією.*

Парламентські вибори 2019 закріпили перемогу порядку денного Зеленського: його партія “Слуга народу” не мала чіткої ідеології, але обіцяла “мир в очах людей” і економічний розвиток. В її програмі безпековий блок був досить загальним (підтримка Мінського процесу, перезавантаження армії без деталізації). Натомість опозиційні до Зеленського партії висували свої акценти: “Європейська Солідарність” Порошенка – порядок денний патріотичної реванші, збереження курсу на НАТО, недопущення капітуляції (фактично продовження програми 2014–2018 рр.); “Опозиційна платформа – За життя” Бойка-Медведчука – відверто проросійський порядок денний: прямі переговори з Москвою, нейтральний статус України, особливі відносини з РФ. Партія “Голос” декларувала ліберально-патріотичну програму: і ЄС/НАТО, і антикорупція, і права людини – тобто намагалася поєднати безпекові й прогресивні економічні гасла.

Підсумком виборів 2019 стало домінування повістки **“мир + зміни”** над повісткою **“безпека понад усе”**. Проте вже невдовзі після 2019 р. реальність примусила коригувати плани: спроби Зеленського реалізувати формулу Штайнмайера та інші компроміси з РФ наštовхнулися на суспільний опір (акції *“Ні капітуляції”* восени 2019). Це означає, що навіть ті виборці, які голосували за мир, були готові не на будь-який мир – збереження суверенітету залишалося обов’язковою умовою. Таким чином, війна як фактор продовжувала визначати *“червоні лінії”* порядку денного: жодна політична сила не могла пропонувати відверто проросійських рішень без втрати легітимності.

Сучасні передвиборчі тенденції 2024 року формуються під впливом повномасштабної війни. По суті, порядок денний можливих виборів знову буде воєнним, але з іншими акцентами: не *“як зупинити війну”*, а *“як здобути перемогу і відбудувати країну”*. Очікується, що головними темами майбутніх кампаній стануть: **перемога над Росією, післявоєнна відбудова, вступ до ЄС і НАТО, зміцнення оборони і безпеки** на десятиліття вперед, очищення країни від колаборантів і зрадників, справедливий післявоєнний устрій (реінтеграція ветеранів, нова економіка). Нинішні рейтинги довіри показують феноменальну підтримку Збройних сил, тож ймовірно виборці шукатимуть кандидатів з образом сильного лідера, який приведе до перемоги. Політичні сили вже коригують програми: наприклад, партія ЄС акцентує на досвіді протистояння РФ, нові проекти ветеранської спільноти говорять про *“справедливу Україну для захисників”*, навіть стара проросійська риторика трансформувалася – экс-ОПЗЖ тепер намагаються говорити про соціальні питання, уникаючи теми миру на російських умовах. Загалом, можна прогнозувати, що на виборах після завершення війни буде **консенсусним порядком денний**: курс на Євросоюз і НАТО, максимальна безпека, відбудова і модернізація країни, реабілітація військових, реформи армії, репресії проти колаборантів. Різниця полягатиме у методах реалізації та акцентах

(економічна політика, рівень державного патерналізму, реформи). Таким чином, війна надовго визначила рамки українського політичного процесу – і виборчий порядок денний 2024+ вже неминуче буде відрізнятися від довоєнного, як за тематикою, так і за ціннісними пріоритетами.

Аналіз трансформацій українського виборчого процесу під впливом війни та мілітаризації суспільства показує декілька ключових тенденцій. **По-перше**, відбулася радикальна зміна політичного дискурсу: війна привнесла в українську політику нову мову – мову фронту, оборони, національної єдності проти агресора. Те, що в 2012 р. було на маргінесі (питання армії чи НАТО), після 2014 стало мейнстрімом. **По-друге**, соціальний склад політичної еліти оновився за рахунок військових та ветеранів, особливо в 2014–2015 рр., коли десятки фронтовиків отримали мандати і посади. Це безпрецедентно підвищило роль силового блоку у виробленні рішень. Хоч з часом частина з них відійшла, *фактор «ветеранського лобі»* залишився впливовим. **По-третє**, суспільні запити виборців змістилися в бік безпеки: українці консолідувалися навколо ідеї незалежності і суверенітету, готові були тимчасово поступитися другорядними питаннями заради виживання держави. Разом з тим традиційні проблеми – корупція, бідність – нікуди не зникли, що створювало складний *двоаспектний порядок денний*: і війна, і реформи. **По-четверте**, війна вплинула на явку і участь громадян у виборах: спочатку мобілізувала їх (2014), але згодом настала певна втома і розчарування (низька явка 2019). При цьому на найважливіші вибори (президента) люди виходили масово, тобто усвідомлення ставки “бути або не бути країні” залишалося. **По-п’яте**, політичний порядок денний виборів 2012, 2014, 2019 рр. суттєво різниться. 2012 – економіка і геополітика (мирна доба); 2014 – війна і реформи (період національного підйому); 2019 – зміни і компроміс (період відносного затишшя); 2024 – знову війна і перемога, але вже з перспективою відбудови.

Ці відмінності продемонстрували гнучкість української демократії під час екзистенційних викликів. Війна виявилася чинником, що з одного боку, **згуртував політикум і суспільство** навколо базових цінностей (незалежність, територіальна цілісність), а з іншого – породив нові лінії поділу та нових акторів, змінивши “обличчя” влади, а теми мобілізації, розриву між військовими і цивільними актуальні як ніколи. Надалі, по мірі наближення до завершення війни, виборчий процес теж зазнає змін: теми фронту поступово заміняться темами післявоєнного розвитку, ветерани можуть конвертувати свій авторитет у політичний капітал, а суспільство – переосмислити пріоритети мирного життя. Проте уроки 2014–2025 років однозначні: **війна назавжди стала важливою призмою, через яку українці оцінюють політиків і роблять вибір на виборах**, і це визначатиме політичний ландшафт України в осяжному майбутньому.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ У США ТА ІЗРАЇЛІ (2000-І РР. – СЬОГОДЕННЯ)

3.1. Військові конфлікти та виборчі кампанії у США (2001–2020)

Початок ХХІ століття для США позначився серією збройних конфліктів (війни в Афганістані та Іраку, Глобальна війна з терором після 9/11), які суттєво вплинули на політичний дискурс і виборчі кампанії. **Політична риторика основних партій змінилася під впливом війни та безпеки:** після терактів 11 вересня 2001 року адміністрація Джорджа Буша-молодшого сформувала наратив “війни проти терору”, що домінував у публічному просторі. Республіканська партія активно використовувала тему національної безпеки, часто звинувачуючи опонентів у браку патріотизму, якщо ті критично оцінювали дії президента у сфері безпеки. Наприклад, під час проміжних виборів 2002 року, коли рейтинг Буша залишався високим після 9/11, республіканці перетворили суспільне відчуття страху на електоральну підтримку, стверджуючи, що демократи “не зацікавлені у безпеці американців” (Central Elections Committee. The Knesset Elections Results, 2003) (Vasevich A., 2005: 142-147) Як результат, 2002 р. став винятковим випадком, коли партія президента не втратила, а навпаки здобула додаткові місця на виборах до Конгресу – значною мірою завдяки риторичному ефекту згуртування навколо прапора.

Ефект “згуртування навколо прапора” (rally-around-the-flag) у США проявився яскраво після терактів 9/11. Рейтинг схвалення президента Буша зріс із менш як 50% до понад 80–90% практично миттєво, (Дюркгейм Е., 1996: 48–51) оскільки суспільство консолідувалось перед обличчям кризи. Протягом кількох місяців після трагедії опозиція майже не криткувала владу – будь-які закиди могли вважатися “непатріотичними” на тлі загальнонаціональної єдності. Цей ефект дав Республіканській партії

короткострокову перевагу: до прикладу, на президентських виборах 2004 року і Джордж Буш, і його опонент Джон Керрі змушені були змагатися у риторичній рішучості щодо війни з терором. (Gelpi C., Feaver P.D., 2004: 311-315) Водночас, дослідження показують, що **“згуртування навколо прапора” має тенденцію згасати**, особливо якщо військова кампанія затягується або стикається з проблемами. Так, попри початковий патріотичний підйом на початку війни в Іраку 2003 року, вже за кілька років громадська підтримка ослабла. До 2007–2008 рр. невдоволення війною зростало, що сприяло перемозі демократів на виборах до Конгресу 2006 року і перемозі Барака Обами на президентських виборах 2008 року – багато в чому завдяки його обіцянкам завершити військові кампанії. (Gartner S.S., Segura G.M., 2007: 228–231, 241-244)

Використання військових як кандидатів у виборах стало помітним трендом у США після початку затяжних воєн. (Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.: 102-108) Хоча американська демократія традиційно цінувала військову службу (багато президентів ХХ століття були ветеранами Другої світової чи В'єтнаму), із появою нової генерації ветеранів (Афганістан, Ірак) обидві партії почали цілеспрямовано залучати їх до політики. У 2006 р. до Конгресу було обрано першого ветерана воєн пост-9/11 – Патріка Мерфі, який служив в Іраку. На наступних виборах 2008 та 2010 років балотувалися вже щонайменше 36 ветеранів Іраку й Афганістану як кандидати від провідних партій, дев'ять із них здобули перемогу. Ці кандидати, як правило, рекламували свій бойовий досвід як доказ лідерських якостей та патріотизму, а партії підтримували їх, сподіваючись на **“військовий бонус”** – додаткову довіру виборців до ветерана. Цікаво, що ветерани балотувалися як від республіканців, так і від демократів (приблизно 60% республіканців проти 40% демократів у згаданій групі нових кандидатів), тож **мілітарний імідж став двопартійним ресурсом**. Тенденція збереглася і надалі: на виборах 2022 р. обидві партії

відверто заявляли, що бачать у ветеранах бажаних кандидатів, здатних притягнути голоси виборців (Weissert W. Veterans are prized recruits as congressional candidates, 2021). Формально це виявляється в зростанні кількості колишніх військових у Конгресі (хоча загальний відсоток ветеранів серед конгресменів зменшився порівняно з серединою XX ст., їх залучення саме як **якісних кандидатів** зросло у відповідь на воєнні виклики). Неформально, на підтримку кандидатів часто виступають знані відставні генерали, підкреслюючи довіру військового істеблішменту до тієї чи іншої політичної сили – це також елемент мілітаризації виборчого процесу.

Громадська підтримка військових дій та динаміка суспільної думки у США після 2001 р. пройшла крізь кілька фаз. Спершу, після 9/11, підтримка рішучих військових заходів була надзвичайно високою: у 2002 р. понад 60–70% американців схвалювали ідею силового повалення режиму Саддама Хусейна в Іраку як частину “глобальної війни з терором”. Цей консенсус базувався і на страху перед тероризмом, і на помилкових уявленнях про наявність в Іраку зброї масового знищення та зв’язки Багдаду з “Аль-Каїдою”. Проте з часом **суспільна думка поляризувалася**. Під час вторгнення в Ірак у березні 2003 р. відбувся черговий сплеск патріотизму – більшість американців, навіть якщо раніше вагалися, “згуртувалися” й підтримали війська, коли почалися бойові дії. Далі – із затягуванням війни та зростанням втрат – підтримка поступово спадала. Дослідження С. Гартнера і Г. Сегури показало, що виборці чутливо реагували на **людські втрати війни**: конгресмени від округів, які зазнали непропорційно великих утрат серед військових, значно частіше програвали вибори 2006 р. опозиційним кандидатам. Виборці, особливо на локальному рівні, усе більше трактували втрати як занадто високу ціну війни і голосували за зміну курсу. До 2007 р. більшість американців вже негативно оцінювали хід війни; на момент завершення бойових дій (2011 р.) суспільний консенсус був, що війна в Іраку “не була вартою” тих втрат і коштів (за оцінками опитувань 2019 р., 62%

американців ретроспективно вважали іракську кампанію помилкою). Аналогічно, підтримка війни в Афганістані, спочатку майже одностайна у 2001 р., зменшилася, коли конфлікт перетворився на найдовшу війну США. Таким чином, **суспільна думка в США демонструвала і явище “воєнного ентузіазму”, і “втоми від війни”**: короткострокове піднесення на початку конфлікту змінювалося критичнішим настроєм у разі затяжної боротьби та відсутності очевидних успіхів.

Зміни політичної структури під впливом воєн у США мали більш прихований характер, оскільки двопартійна система лишалася стабільною. Нові партії не виникали напряду внаслідок воєн, але відбувався **зсув внутрішніх балансів і дискурсів**. У Республіканській партії початку 2000-х посилився вплив неоконсерваторів та прихильників жорсткої сили, що визначили зовнішню політику адміністрації Буша. Демократична партія, своєю чергою, пережила розкол між поміркованим крилом (частина якого підтримала вторгнення в Ірак у 2003 р.) та антивоєнним крилом. Останнє набрало ваги після невдач у Іраку – прикладом може бути висування Говарда Діна на праймеріз 2004 р. із різкою антивоєнною риторикою, а згодом номінація Барака Обами у 2008 р. як послідовного критика іракської війни. В підсумку **питання війни стали маркерами партійної ідентичності**: республіканці консолідували імідж “партії національної безпеки”, тоді як демократи все більше позиціонувалися як сила, що прагне дипломатії та обмеження військових авантур. Цей поділ, однак, не був абсолютним – обидві партії намагалися демонструвати повагу до війська і захисників. Сформувалися і позапартійні рухи ветеранів, що лобіювали інтереси воїнів та впливали на політику (напр., прогресивна організація **VoteVets** та консервативна **Vets for Freedom**, засновані ветеранами Іраку для підтримки відповідно антивоєнних чи навпаки продовження воєнних зусиль). У довготерміновій перспективі, після завершення активних фаз воєн, у США спостерігалось певне **згасання мілітаризованого дискурсу**: на виборах

2012 р. і особливо 2016 р. домінували вже економічні та внутрішньополітичні питання, хоча тінь “Війни з терором” залишалася (питання боротьби з ІДІЛ, тероризмом тощо). Таким чином, у США мілітаризація суспільно-політичного життя мала хвилеподібний характер – різко підвищившись після 2001 р., вона поступово спала після 2008 р., відсуваючи воєнні теми на другий план у виборчих кампаніях.

3.2. Конфлікти та виборчі процеси в Ізраїлі (2000-і рр. – сьогодення)

На виборчі процеси Ізраїлю початку ХХІ століття вплинула **хронічна ситуація безпеки**: Друга інтифада (2000–2005), серія конфліктів у Секторі Гази (операції проти ХАМАС у 2008–2009, 2012, 2014, 2021 рр. та ін.), а також війна з Ліваном 2006 р. (Друга ліванська). Ці події не тільки визначали порядок денний кампаній, але й формували **психологію виборців**, часто ставлячи питання безпеки вище за соціально-економічні.

Вплив конфліктів на виборчі кампанії та риторику партій в Ізраїлі був беззаперечним. Під час Другої інтифади різко зросла підтримка “жорсткого курсу” проти терору, що призвело до поразки уряду лівоцентристів (Ехуд Барак) і приходу до влади Аріеля Шарона (лідер правого “Лікуду”) на виборах 2001 р. Кампанія Шарона була побудована на обіцянках безпеки та боротьби з палестинським терором, що відображало настрої суспільства: **постріли і вибухи Інтифади змістили суспільну думку вправо**, підриваючи віру в мирні домовленості та підсилюючи вимоги рішучих дій. В наступні роки всі великі партії так чи інакше адаптувалися до цього порядку денного. Навіть лівоцентристська партія “Авода” (Партія праці) робила акцент на військовому досвіді своїх лідерів (наприклад, лідером у 2002–2005 рр. став генерал Амрам Міцна, потім – колишній генерал Беньямін Бен-Елієзер), намагаючись повернути довіру виборців у питаннях безпеки. Правий же табір (Лікуд, а згодом інші націоналістичні

сили) відверто будував риторику на образі зовнішньої загрози та необхідності **“сильної руки”**. Це чітко проявилось під час виборів 2003 р. (розпал Інтифади), 2006 р. (незабаром після виведення із сектора Гази і перед війною в Лівані), 2009 р. (після конфлікту в Газі **“Литий свинець”**), і до сьогодні. Зокрема, напередодні війни з Ліваном 2006 р. уряд Ехуда Ольмерта опинився під тиском звинувачень у слабкості: незадовго до конфлікту лише ~25% ізраїльтян позитивно оцінювали нового міністра оборони Аміра Переця, який не мав військового досвіду. Це свідчить, що **виборець вимагав компетентності у сфері безпеки** від керівників. Після початку війни з **“Хезбаллою”** у липні 2006 р., політична риторика всіх партій стала майже однотайно патріотичною: опозиція підтримала бойові дії, відклавши чвари. Лише після невдало завершеної кампанії опозиційні сили й громадські рухи (напр., рух резервістів) почали критикувати уряд, що вплинуло на подальші вибори. В цілому ж, **практично кожна ізраїльська виборча кампанія 2000-х концентрувалася на темі війни і миру**: дискусії щодо поступок палестинцям, побудови бар’єрів безпеки, жорсткості відповіді на ракетні обстріли тощо. Приміром, вибори 2015 р. проходили під гаслами про загрозу ХАМАС та Ірану – прем’єр Біньямін Нетаньяху позиціонував себе як єдиний гарант безпеки, що певною мірою допомогло йому зберегти владу. Отже, **політична риторика в Ізраїлі мілітаризована постійно**, але з різними відтінками: праві партії просувають безальтернативність сили, центристи обіцяють баланс безпеки і дипломатії, ліві вимушені оборонятися, доводячи, що **“мир через силу”** теж можливий.

Участь військових у політиці та виборах в Ізраїлі має давню традицію, що у 2000-х отримала нові прояви. Ізраїль – країна з обов’язковою військовою службою, тож базовий армійський досвід має більшість громадян, у тому числі політиків. Однак особливо впливовими є **колишні високопоставлені офіцери (генерали)**, які все частіше стають **політичними лідерами**. За даними Ізраїльського інституту демократії, дві

третини колишніх начальників Генштабу ЦАХАЛ після відставки пішли в політику. Серед них – два прем'єр-міністри (Іцхак Рабін, Ехуд Барак) та принаймні шість міністрів оборони (наприклад, Моше Даян, Шимон Перес, Барак, Шауль Мофаз, Моше Яалон, Бені Ганц). У 2022 р. очікувалося, що в Кнесеті нового скликання буде 5–6 колишніх генералів, включно з экс-начальниками Генштабу Бені Ганцом і Гаді Айзенкотом. Хоча це не рекорд (у 1980-х у парламенті було навіть більше вищих офіцерів), все ж така **репрезентація військових є відчутною**. Окрім генералів, політичну арену заповнюють полковники, підполковники та інші офіцери запасу, що балотуються на різних рівнях. Нерідко нові партії або виборчі блоки очолюються військовиками: наприклад, у 2019 р. блок “Кахоль-лаван” (Блакитно-білі) об'єднав одразу трьох экс-начгенштабу (Ганц, Яалон, Ашкеназі) як альтернативу Нетаньяху. **Військова кар'єра стала своєрідним “сертифікатом” для виборчої кампанії**, сигналізуючи виборцям про компетентність в питаннях безпеки. Це і є формальне використання військових як кандидатів. Неформально ж – виборчі списки партій часто включають героїв недавніх воєн (командирів підрозділів, пілотів) для підняття іміджу. Характерно, що навіть після певного спаду присутності генералів у політиці (наприклад, у парламенті 2015 р. було лише троє високих офіцерів) тренд знову пішов угору на тлі нових загроз. Держава навіть ввела “період охолодження” (3 роки після служби для генералів) щоб уникнути надто швидкого переходу військових у політику, проте суспільний запит на їх лідерство залишається високим. Отже, Ізраїль демонструє **високий рівень мілітаризації кадрового складу політиків** – на відміну від США, де генерали рідко стають політичними лідерами, в Ізраїлі це майже норма.

Громадська підтримка військових дій та еволюція суспільної думки в Ізраїлі залежать від перебігу кожного конфлікту, але загалом ізраїльське суспільство проявляє високий рівень згуртованості на початкових етапах війни і критичність – після її завершення, якщо результати не відповідають

очікуванням. Ізраїльські соціологи відзначають, що під час Другої ліванської війни 2006 р. було проведено безпрецедентну кількість опитувань громадської думки, які впливали навіть на рішення керівництва. **На початку війни – повна підтримка:** перші опитування після початку боїв з “Хізбаллою” показали, що 86% ізраїльтян (єврейського населення) виправдовують військову операцію в Лівані, лише 14% вважали її помилкою. Більше половини (58%) були за продовження бойових дій “скільки потрібно для перемоги”. Це класичний прояв rally-around-the-flag ефекту: у момент зовнішньої загрози ізраїльське суспільство об’єднується і дає мандат уряду на силові дії. Схожа картина спостерігалась і під час операцій в Газі: наприклад, операція “Непохитна скеля” (2014) спершу отримала широке схвалення, проявом чого стало різке зростання рейтингу уряду на час бойових дій (у ЗМІ відзначали феномен “френезі” – масової лояльності громадян до рішення про наземну операцію). **Однак по завершенні конфліктів суспільна думка часто змінюється на критичну.** У випадку Лівану-2006 вже через місяць після війни опитування фіксували “драматичний переворот” настроїв. 58% ізраїльтян дійшли висновку, що країна досягла лише незначної частини своїх цілей або не досягла їх взагалі. Недовіра до підсумків війни призвела до падіння популярності прем’єра Ольмерта та міністра оборони Переця ледь не до рекордно низьких рівнів, що мало наслідком дострокові вибори. Загалом, **ізраїльтяни підтримують військові дії, коли відчують екзистенційну загрозу, але вимагають успіху:** у разі невдачі чи “напівперемоги” виникають масові протести, комісії з розслідування (як Віноградська комісія після війни 2006 р.), а політичний ландшафт переформатовується. Водночас, на відміну від США, більшість ізраїльтян не ставлять під сумнів необхідність самих воєнних дій – радше вони критикують конкретних лідерів за помилки. Це пояснюється тим, що ізраїльське суспільство сприймає війну як нав’язану реальність (оборона від терору, ракет, вороже оточення), тому рівень **базової підтримки армії та концепції оборони завжди високий.** Змінюється лише

ступінь довіри до уряду й генералів у тому, наскільки ефективно вони ведуть війни.

Ефект “згуртування навколо прапора” в Ізраїлі, як зазначено, проявляється під час гострих криз, але має свою специфіку. Якщо в США він часто підносить персонально лідера (президент отримує “аванс довіри”), то в Ізраїлі згуртування носить більш загальнонаціональний характер – підтримують армію та сам факт боротьби, проте лідер країни може й не отримати тривалого політичного бонусу. Деякі дослідження відзначають, що під час конфліктів на кшталт війни 2014 р. ізраїльтяни згуртовуються “навколо прапора”, але не обов’язково **навколо прем’єр-міністра**. Це видно з того, що після завершення операції рейтинги Нетаньяху швидко повернулися до допредвоєнного рівня, а суспільна єдність змінилася черговим циклом критики. Тим не менше, у розпал бойових дій політична поляризація суттєво зменшується – опозиція зазвичай утримується від жорстких випадів проти уряду, а громадська думка демонструє високий консенсус щодо правомірності дій армії.

Вплив воєн на політичну структуру та партійне поле Ізраїлю проявився у появі нових політичних утворень та зміцненні правих і “безпекових” дискурсів. Після провалу мирних очікувань Осло і початку Інтифади 2000-х, традиційна лівоцентристська Партія праці різко втратила підтримку; натомість праві отримали шанс розширити базу. Ці процеси призвели до цікавих реорганізацій: **поява центристських партій з безпековим ухилом**. У 2005 р. Аріель Шарон, розчарований внутрішньопартійним опором “Лікуду” щодо його плану розмежування з палестинцями, заснував нову партію “Кадіма”. “Кадіма” позиціонувала себе як партія національної безпеки, готова до гнучких рішень (одностороннього виходу з Гази, потенційно – подальших розмежувань), і здобула перемогу на виборах 2006 р. Це був **новий феномен**: партія, що не являла ані традиційний лівий “табір миру”, ані класичний правий “табір безпеки”, а намагалася

поєднати обидва підходи. Однак війна 2006 р. в Лівані та інші виклики підірвали позиції “Кадіми” (її лідер Ехуд Ольмерт пішов у відставку на тлі критики), і на виборах 2009 р. знову зміцнів правий блок на чолі з Нетаньяху.

Праві націоналістичні партії посилилися також через електоральні настрої вихідців із зон конфлікту: наприклад, партія “Наш дім – Ізраїль” (Авігдор Ліberman) здобула популярність серед російськомовних виборців, обіцяючи жорстку політику щодо арабських радикалів і обмеження поступок палестинцям. Одночасно виникали нові партії, часто очолювані колишніми військовими, що вловлювали суспільний запит на “порядок і безпеку” – наприклад, партія “Хосен ле-Ісраель” Бені Ганца (згодом ядро блоку “Кахоль-лаван”) була створена у 2018 р. як реакція на тривалі ракетні обстріли з Гази та бажання частини суспільства мати професійного військового на чолі держави.

Дискурс безпеки проник у програми майже всіх партій: навіть партії, основою яких є інші питання (економіка, релігія), вимушені артикулювати позицію щодо конфлікту. Наприклад, партія “Єш Атід” Яіра Лапіда (центристська, світська) хоч і акцентує реформи та світськість, але завжди включає пункт про підтримку армії та жорстку протидію терору, щоб бути прийнятною для виборця, стурбованого безпекою. Таким чином, **політичний спектр Ізраїлю у 2000-х змістився вправо у питаннях безпеки**, традиційні ліві ослабли, а нові партії зазвичай пропонували варіації між поміркованим націоналізмом і жорстким націоналізмом. Мілітаризація дискурсу стала постійною: кампанії все частіше виграються не стільки соціальними обіцянками, скільки демонстрацією “хто краще захистить країну”.

3.3. Порівняльна типологія мілітаризації суспільства у виборчому процесі

Індикатори мілітаризації суспільства в контексті виборів. Для оцінки рівня мілітаризації політики можна виокремити низку індикаторів: (1) *Кадровий склад влади:* частка осіб з військовим досвідом у парламенті чи уряді. Високий відсоток ветеранів або відставних офіцерів на виборних посадах свідчить про суспільний запит на військових лідерів. Для прикладу, в ізраїльському Кнесеті майже завжди присутні десятки колишніх військових (враховуючи загальну військову повинність, багато хто має службу в резюме; показовішим є число генералів, яке в окремі скликання сягало 5% від складу парламенту). У США після 2001 р. спостерігався парадокс: загальна частка ветеранів у Конгресі продовжувала довгострокове зниження (з ~30% у 2001 р. до ~17% у 2021 р. однак **ветерани стали особливо бажаними кандидатами** – тобто меншою кількістю, але ціннішими з виборчої точки зору. (2) *Риторика виборчих кампаній:* частота і тональність згадок про війну, ворогів, національну безпеку. Сильна мілітаризація проявляється, коли партії змагаються в тому, хто “суворіше покарає терористів” чи більше збільшить оборонний бюджет, тоді як цивільні теми відступають. Наприклад, під час виборів у Ізраїлі питання безпеки стабільно називаються виборцями серед головних – напередодні виборів 2022 р. проблеми тероризму, іранської загрози, відносин з палестинцями домінували в опитуваннях поряд із внутрішніми питаннями. У США в 2004 р. вибори багато в чому стали референдумом щодо війни в Іраку, а кандидати будували дебати навколо того, як виграти війну чи вийти з неї з честю. (3) *Запити виборців:* це відображено в соціології – що громадяни вважають найважливішим. Якщо значна частка населення ставить на перше місце “національну безпеку” або “перемогу у війні” як критерій свого вибору, суспільство можна вважати мілітаризованим електорально. У післявоєнній Америці 2002–2003 рр. опитування Pew показували надзвичайну згоду громадян на використання сили проти країн

“осі зла” (Ірак, Сомалі, Судан) – наприклад, на початку 2002 р. більшість американців підтримували військові дії для усунення диктатора Хусейна. Це безпрецедентний випадок, коли суспільство схвалює війну превентивно – явна ознака мілітаризованих настроїв. В Ізраїлі, за даними інституту INSS, навіть у відносно спокійні періоди близько половини єврейських громадян принципово проти створення палестинської держави і не довіряють дипломатії, віддаючи перевагу силовим методам стримування – такий рівень суспільного запиту теж свідчить про мілітаризовану свідомість, сформовану довгим конфліктом. (4) *Інституційні показники*: частка бюджету, що спрямовується на оборону; частота використання надзвичайних заходів безпеки у внутрішній політиці; наявність мілітаристичних елементів у освіті й пропаганді. Ці фактори опосередковано впливають і на вибори: наприклад, якщо оборона поглинає значну частину ресурсів, партії дискутуватимуть про це під час виборів (як в Ізраїлі, де витрати на оборону – традиційно 5–6% ВВП, і питання бюджету ЦАХАЛ є політичним питанням).

Визначення ступеня та тривалості мілітаризації. Виходячи з вищезгаданих індикаторів, можна умовно розподілити мілітаризацію суспільно-політичного життя на *високу, середню та низьку*. **Висока мілітаризація** – це стан, коли війна/безпека є головною темою політики протягом тривалого часу, значна частина лідерів – військові, а електорат постійно оцінює кандидатів з огляду на їх “суворість” чи “героїчний бекграунд”. Прикладом високої мілітаризації є Ізраїль 2000-х: постійні загрози забезпечили безперервну актуальність військової тематики, а на вершині влади були особи на кшталт Шарона, Барака, Яалона, Ганца – тобто генерали. Навіть після тимчасового затишшя, кожна нова ескалація (як-то війна 2014 р. чи останні події 2023 р.) знову актуалізує максимальну мобілізацію суспільства довкола військових цілей. **Середня мілітаризація** – коли військові питання є важливими, але не домінують виключно; суспільство може згуртуватися під час зовнішньої кризи, проте в мирні роки

більше уваги приділяється економіці, правам тощо. США після 9/11 можна охарактеризувати як випадок середньої мілітаризації: перше десятиліття 2000-х тема тероризму і воєн займала провідне місце (особливо 2001–2006), проте в наступні роки її значення знизилося, і до середини 2010-х пріоритетами стали інші сфери. Тобто мілітаризація була помітною, але **обмеженою в часі** (близько десятиліття) і у фокусі (після 2010 р. внутрішні справи знову переважили на порядок денний). **Низька мілітаризація** – це коли навіть за наявності конфліктів суспільство та політики не концентруються на них довго, або коли зовнішніх загроз майже немає. Прикладом може бути більшість західноєвропейських демократій 2000-х (для порівняння), де військові питання були другорядними. У контексті наших випадків, США у 1990-ті (після холодної війни і до 9/11) можна навести як період низької мілітаризації: оборонні витрати скорочувалися, теми виборів були сконцентровані на економічному добробуті (“економіка, дурню!” – гасло кампанії Клінтона 1992 р.), а військова служба політиків була радше опцією ніж вимогою.

Тривалість мілітаризації визначається тим, наскільки затяжними є фактори, що її живлять. Якщо країна перебуває у стані затяжного конфлікту чи довготривалої загрози, мілітаризований дискурс може тривати десятиліттями (як в ізраїльському випадку – конфлікт з 1948 р. без остаточного вирішення означає хронічну мілітаризацію суспільства). Якщо ж війна епізодична або завершується відносно чітко, мілітаризація може носити *сплесковий характер* – зрости на піку кризи і спасти з її завершенням. США продемонстрували саме таку динаміку: Друга світова війна, війна в Кореї, В’єтнамська війна – кожна з них викликала мобілізацію суспільства, але по закінченні відбувалося “повернення до нормальності”, часто зі зниженням інтересу до військових справ (наприклад, після В’єтнаму в 1970-х американське суспільство переживало період “В’єтнамського синдрому” – відрази до зовнішніх військових втручань). Війна з терором, хоч і

довготривала, фактично стала менш інтенсивною за впливом на виборця після того, як безпосередній страх нових терактів вщух і національна пам'ять про 9/11 відійшла на другий план перед іншими проблемами. Отже, можна сказати: **висока мілітаризація може бути як постійною (Ізраїль), так і тимчасовою (США ранніх 2000-х); низька – зазвичай спостерігається в проміжках між війнами чи за відсутності значних загроз.**

Закономірності продовження або згасання мілітаризації пов'язані з поєднанням зовнішніх та внутрішніх політичних умов. Можна виділити кілька загальних правил:

- *Екзистенційна загроза або активна війна підтримують мілітаризацію.* Якщо суспільство відчуває, що стоїть перед питанням життя і смерті держави, воно готове довго терпіти мілітарний стан політики. Ізраїль постійно живе із відчуттям такої загрози (тероризм, ворожі сусіди, питання виживання єврейської держави), тому навіть у відносно спокійні роки підтримує високий рівень уваги до безпеки. У США після 9/11 аналогічне почуття вразливості породило згуртованість, але поступово воно розсіялося, оскільки сама територія США більше не зазнавала нападів, і війна перейшла “за океан”.

- *Успіхи на фронті або відсутність втрат можуть продовжити ефект згуртування, тоді як тривалі втрати й відсутність перемоги підточують громадську підтримку.* Як показало дослідження Гартнера, зростання числа загиблих веде до падіння довіри до лідерів навіть у патріотично налаштованому суспільстві. Війна в Іраку, яка не дала швидкої перемоги, вже до середини 2000-х призвела до згасання “патріотичного підйому” в США. В Ізраїлі ж воєнні кампанії зазвичай коротші; якщо вони сприймаються як успішні (напр. швидка операція в Газі), рівень мілітаризованих настроїв залишається високим і переходить у політичний капітал правлячих партій. Якщо кампанія вважається невдалою (Ліван-2006), це тимчасово б'є по довірі до влади,

але **не усуває базового мілітаризму суспільства**, бо загроза лишається. Тож ключова закономірність: **в демократичних суспільствах затяжна і невдала війна провокує “антивоєнний маятник”**, а коротка переможна – закріплює мілітаризм.

- *Політична конкуренція та лідерство:* Якщо у правлячої еліти є консенсус продовжувати мілітаризований курс, а опозиція слабо артикулює альтернативу, мілітаризація триватиме. В США після 2001 р. демократи спершу підтримали Буша (не було сильної антивоєнної альтернативи до 2004 р.), і це дозволило кілька років утримувати суспільство на мілітарній хвилі. Лише коли опозиція змінила тон (Дін, пізніше Обама), суспільна думка отримала “легітимний вихід” до демілітаризації. В Ізраїлі ж майже вся еліта історично складається з вихідців війська, і навіть “партії миру” очолюють генерали (Rabin, Barak, в наш час Ганц позиціонує себе як центрист, але з армійським досвідом). Тому політичних антимілітаристських сил фактично немає – це забезпечує **безперервність мілітаризованого дискурсу**. Лише дуже виняткові постаті (напр. мирний активіст, якого підтримало б багато виборців) могли б згорнути цю тенденцію, але поки що такого не спостерігається.

- *Зміна поколінь і пам'яті:* З часом, коли змінюються покоління виборців, **ефект минулих воєн слабшає**, якщо нове покоління не пережило прямої травми або героїки війни. У США молодь 2010-х вже менш емоційно пов'язана з 9/11 і Іраком, відповідно більш критично дивиться на нові воєнні авантюри. В Ізраїлі цей фактор менш виражений, бо кожне покоління змушене служити і стикається з конфліктом наживо, отже “оновлення пам'яті” відбувається постійно. Цей демографічний аспект пояснює, чому в одних країнах мілітаризм з часом згасає, а в інших – відтворюється.

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ВІЙНИ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЇ НА ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ: ДОСВІД УКРАЇНИ, США ТА ІЗРАЇЛЮ У XXI СТОЛІТТІ

У сучасних демократичних державах військові конфлікти істотно впливають на суспільно-політичне життя, зокрема на виборчі процеси. Україна, США та Ізраїль у XXI столітті пройшли через різні війни й кризи безпеки, що спричинили мілітаризацію – посилення ролі військових і військової тематики в політиці. У цьому порівняльному дослідженні проаналізовано, як війна та мілітаризація впливають на вибори в цих трьох країнах, з акцентом на спільних тенденціях і відмінностях. Розглянуто ключові аспекти: війни як тригери мілітаризації; участь військових у політиці; використання мілітарної риторики у виборчих кампаніях; ефект «згуртування навколо прапора»; еволюція громадської думки щодо війни; трансформації партійного ландшафту під впливом конфліктів; а також рівень і тривалість мілітаризації суспільства. Наприкінці подано узагальнювальну таблицю показників мілітаризації для України, США та Ізраїлю.

4.1. Військові конфлікти як тригери мілітаризації

Україна. До 2014 року Україна не брала участі у великих війнах, і військова тематика не домінувала у політичному дискурсі. Ситуація різко змінилася після початку російської агресії – анексії Криму та війни на Донбасі у 2014 р. Цей конфлікт став потужним тригером мілітаризації: вперше з часів незалежності питання оборони й безпеки вийшли на перший план політики. На тлі загрози суверенітету суттєво зросла роль силових структур, відновилося призовна служба, сформувалися добровольчі батальйони. В суспільстві піднялася хвиля патріотизму й підтримки армії: вже у 2015 р. 55% українців заявляли про довіру до Збройних сил. (Odarchenko K. Will War Veterans Dominate Ukraine's Post-War Leadership?,

2024) Політики відреагували на цей запит – багато партій інтегрували військових і добровольців до своїх лав, а тема війни стала центральною на виборах 2014–2015 рр. Після відносного затишшя кінця 2010-х, новий масштабний напад Росії у лютому 2022 р. знову радикально підвищив рівень мілітаризації всіх сфер життя. Війна на виживання зробила безпеку абсолютним пріоритетом державної політики та суспільної свідомості, консолідувавши ресурси країни навколо військових потреб.

США. На початку XXI ст. Сполучені Штати також пережили шоковий конфліктний тригер – терористичні атаки 11 вересня 2001 р. і подальшу „**війну з терором**“. Хоча бойові дії розгорталися не на території США, а за кордоном (в Афганістані з 2001, в Іраку з 2003 р.), сам факт масштабного нападу мобілізував американське суспільство та владу. Після 9/11 федеральний уряд створив нові безпекові структури (наприклад, Департамент внутрішньої безпеки), ухвалив Патріотичний акт, що розширив повноваження спецслужб, а в публічному просторі укорінилася риторика боротьби з ворогом. Американське суспільство на початку 2000-х було готове підтримувати застосування військової сили: під впливом травми 11 вересня 2001 року *«американці надзвичайно схвально ставилися до можливості використання сили в рамках оголошеної Джорджем Бушем глобальної війни з терором»*. (Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq, 2023) Адміністрація Буша, апелюючи до загрози тероризму і зброї масового знищення, здобула широку підтримку Конгресу та суспільства для вторгнення в Ірак у 2003 р. Перші успішні фази цих воєн викликали хвилю патріотичного піднесення. Таким чином, зовнішні конфлікти (хоч і не на власній землі) стали для США тригером своєї мілітаризації політики: зросли оборонні витрати, питання нацбезпеки зайняли центральне місце у виборах 2002 і 2004 років, а громадська думка певний час консолідувалася навколо підтримки армії.

Ізраїль. Держава Ізраїль історично перебуває у стані постійної воєнної готовності, тому мілітаризація там має глибоко структурний характер. Тим не менш, на початку XXI ст. окремі конфлікти посилювали ці процеси. *Друга інтіфада* (2000–2005) – масове палестинське повстання – стала переломним моментом: хвиля терактів і бойових дій загострила відчуття екзистенційної загрози в ізраїльському суспільстві. Це зумовило підйом громадської підтримки жорстких заходів безпеки і посилення позицій силового блоку в політиці. Під впливом затяжної інтіфади та зриву мирного процесу (угоди Осло) ізраїльський електорат помітно змістився вправо – дедалі менше людей вірили у можливість мирних компромісів, натомість наростали вимоги рішучих військових дій. (Bonn International Center for Conversion (BICC). Global Militarization Index, 2023) У наступні роки кожна війна чи операція – Друга ліванська війна 2006 р., операції в Газі (2008–09, 2012, 2014, 2021) – слугували тригерами тимчасового зростання мілітаристських настроїв. Наприклад, у ході війни 2014 р. (операція “Непохитна скеля”) спостерігалася **«масова підтримка військової операції та різкий стрибок популярності прем’єра Б. Нетаньягу серед єврейського населення»**.(Feinstein Y. One flag, two rallies: Mechanisms of public opinion in Israel during the 2014 Gaza war, 2018) Кожне загострення безпекової ситуації консолідує ізраїльтян довкола силового реагування. Отже, для Ізраїлю зовнішні атаки та війни – перманентний фактор мілітаризації, що час від часу ще більше підсилюється в кризові періоди.

4.2. Участь військових у політичному житті

Україна. Після початку війни 2014 року спостерігається безпрецедентне зростання ролі ветеранів та військових у політиці – явище, яке можна назвати *«кадровою мілітаризацією»* влади. В українському парламенті та органах влади з’явилося багато осіб з військовим досвідом. Уже на парламентських виборах 2014 р. до Верховної Ради було обрано

командирів добровольчих батальйонів, учасників АТО (Антитерористичної операції). Показовим прикладом стала Надія Савченко – військова льотчиця, яка після полону в Росії була символічно обрана народним депутатом навіть перебуваючи у неволі. (Odarchenko K. Will War Veterans Dominate Ukraine's Post-War Leadership?, 2024) Хоча її політична кар'єра згодом не склалася, загальна тенденція закріпилася: ветерани стали помітною силою. На виборах 2019 р. у списки різних партій (як проурядових, так і опозиційних) увійшли командири, колишні добровольці, воїни-добровольці. За опитуваннями, суспільство виявляло великий запит на представників фронту у владі: *78% українців підтримували ідею створення партії ветеранів, а 37% – балотування ветеранів у складі існуючих партій* (Odarchenko K. Will War Veterans Dominate Ukraine's Post-War Leadership?, 2024). Після початку повномасштабної війни 2022 р. ця тенденція посилилася: сотні тисяч громадян пройшли через військову службу, і можна очікувати, що в повоєнній Україні ветерани відіграватимуть ще більшу політичну роль. На високих державних посадах теж побільшало військових – Президент В. Зеленський у 2022–2023 рр. призначив низку бойових генералів на ключові посади в секторі безпеки й адміністрації, залучив воєнних експертів до ухвалення рішень. Таким чином, війна відкрила шлях «новій генерації» лідерів із армійським досвідом до політичної еліти України.

США. В Сполучених Штатах традиція участі військових у політиці має давнє коріння (достатньо згадати генерала Д. Ейзенхауера як президента у 1950-х). У ХХІ ст. тенденції дещо змінилися: частка ветеранів серед політиків спочатку скорочувалася після закінчення епохи призову, але війни 2000-х років стимулювали нову хвилю залучення ветеранів до виборних посад. З одного боку, США не вводили обов'язковий призов після 1973 р., тож військова служба стала справою добровольців і професіоналів, що звузило коло громадян з армійським досвідом. Відповідно, від кінця ХХ ст. частка ветеранів у Конгресі постійно падала – від ~70% у 1970-х до історичного

мінімуму близько 17% у 2010-х. (DeSilver D. New Congress will have a few more veterans, but their share of lawmakers is still near a record low, 2022) Однак війни в Афганістані та Іраку породили нове покоління молодих ветеранів, частина з яких обрали політичну кар'єру. На виборах до Конгресу 2006 р. Демократична партія висувала так званих “Fighting Dems” – кандидатів, що воювали в Іраку/Афганістані, аби посилити свою безпекову репутацію. Після 2010-х років простежується деяке зростання представленості ветеранів у законодавчій владі. Наприклад, у 118-му скликанні Конгресу (2023 р.) перебуває 97 членів з військовою службою в біографії (80 депутатів Палати представників і 17 сенаторів), (DeSilver D. New Congress will have a few more veterans, but their share of lawmakers is still near a record low, 2022) тобто ~18% законодавців – це ветерани. Хоча це ще далеко від рівня середини ХХ ст., помітно, що суспільство цінує військовий досвід: під час виборчих кампаній партії обох таборів охоче демонструють підтримку з боку генералів у відставці, ветерани очолюють важливі комітети Конгресу. У виконавчій владі також іноді з'являються відставні військові (наприклад, генерала Джеймса Меттіса було призначено міністром оборони у 2017 р.). Отже, війни ХХІ ст. дещо омолодили «військове представництво» у політиці США, хоча структура влади залишається переважно цивільною.

Ізраїль. В Ізраїлі участь військових у політиці – радше норма, закладена особливостями цієї країни. Через загальний військовий обов'язок майже вся єврейська частина суспільства проходить службу, тож більшість політиків мають військовий досвід. Від часу заснування держави високопоставлені воєначальники регулярно переходять на політичну арену. У ХХІ ст. ця тенденція триває: **близько двох третин усіх колишніх начальників Генштабу ЦАХАЛ згодом пішли у політику**, двоє з них ставали прем'єр-міністрами (І. Рабин, Е. Барак), а шестеро очолювали Міністерство оборони. (Kenig O. Generals in Israeli Politics. Israel Democracy Institute, 2022) На виборах 2019–2022 рр. ключовими гравцями були відставні

генерали. Зокрема, Бені Ганц – колишній начальник Генштабу – створив партію «Кахоль-лаван» (Біло-Сині), яку очолив разом із групою экс-генералів (Габі Ашкеназі – теж экс-начштабу, Моше Яалон – колишній генерал і міноборони). Їхній блок кинув виклик багаторічному прем'єру Б. Нетаньяху саме на підставі свого військового авторитету. В Кнесеті останніх скликань постійно працюють кілька колишніх генералів: наприклад, у 2022 р. прогнозувалося 5–6 генералів серед 120 депутатів. (Kenig O. *Generals in Israeli Politics*. Israel Democracy Institute, 2022) Хоча це не рекордна частка (у 1980-х було більше старших офіцерів у парламенті), тенденція залишається: армійські лідери продовжують швидко конвертувати свій авторитет у електоральну підтримку. Щоправда, ізраїльські дослідники відзначають цікавий зворотний тренд: молодші генерали 2000-х менш охоче йдуть у політику, можливо через зниження харизми військових перемог та поляризацію політики. (Kenig O. *Generals in Israeli Politics*. Israel Democracy Institute, 2022) Однак загалом політичний істеблішмент Ізраїлю міцно пов'язаний з армією: колишні військові очолюють провідні партії (той же Ганц, Авігдор Ліberman – хоча він сам не служив, але спирається на образ «силовика»), займають ключові посади в урядах та формують порядок денний безпеки.

4.3. Мілітаризація риторики під час виборчих кампаній

Україна. До 2014 року виборча риторика в Україні рідко фокусувалася на військових питаннях – домінували економічні та соціальні теми. Проте війна з Росією різко змінила політичну мову. На виборах 2014–2015 рр. практично всі провідні кандидати артикулювали патріотичні, оборонні гасла. Президентська кампанія Петра Порошенка 2014 року пройшла під знаком обіцянки завершити війну і захистити країну; у 2019 році його гаслом стало *«Армія. Мова. Віра.»*, що підкреслювало центральність теми армії. Політичні

сили конкурували в тому, хто більш патріотичний та непримиренний до ворога. З'явилась і войовнича риторика дискредитації опонентів як “агентів Кремля” або “малоросів” – таким чином, питання лояльності в умовах війни стало важливою зброєю політичної боротьби. Водночас український політикум демонстрував і миротворчі меседжі: у 2019 р. Володимир Зеленський здобув перемогу частково завдяки обіцянці шукати шляхи припинення війни на Донбасі дипломатичними засобами. Таким чином, мілітаризація риторики мала два виміри – **агресивно-патріотичний** (акцент на перемозі у війні, героїзації військових, жорсткій позиції щодо РФ) та **миротворчий** (акцент на необхідності миру, але з позиції захисту національних інтересів). Обидва будувалися навколо теми війни, яка безпрецедентно заповнила інформаційний простір виборів. Після 2022 р. ця тенденція тільки посилилась: усі внутрішні політичні дискусії ведуться мовою воєнного часу, а вибори (якщо б вони проводилися під час війни) напевне зосередились би на питанні перемоги у війні та повоєнної безпеки.

США. У Сполучених Штатах наративи національної безпеки традиційно присутні у виборчих кампаніях, але їх інтенсивність зросла після подій 2001 року. Президентські вибори 2004 р. стали фактично референдумом про лідерство в війні з терором: Джордж Буш-молодший будував кампанію на іміджі рішучого головнокомандувача, здатного захистити Америку, тоді як його опонент Джон Керрі підкреслював власний ветеранський досвід у В'єтнамі, щоб довести свій патріотизм і силу. Риторика того періоду рясніла словами на кшталт *«тероризм»*, *«вісь зла»*, *«захист батьківщини»*. Адміністрація Буша в 2002–2003 рр. успішно сформувала суспільну підтримку війни в Іраку, апелюючи до страхів після 9/11: поширеним стало твердження про наявність у Саддама Хусейна зброї масового знищення та його зв'язки з Аль-Каїдою. (Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq, 2023) Хоча згодом ці заяви виявилися хибними, на момент виборів 2004 р.

значна частина виборців вірила в них, що демонструє силу мілітаризованої пропагандистської риторики. У проміжних виборах 2002 р. республіканці активно використовували тему патріотизму й підтримки війська, звинувачуючи демократів у «слабкості» – і це принесло їм електоральні здобутки. З іншого боку, коли війна в Іраку затягнулася й стала непопулярною, опозиційні кандидати (насамперед демократи у 2006 і 2008 рр.) вже використовували антивоєнні гасла, критикуючи владу за втрати і фінансові витрати. Тобто мілітаризація риторики в США мала динамічний характер: спочатку – максимальна підтримка воєнних дій і героїзація «War on Terror», пізніше – поляризація думок і поява «антивоєнної» риторики. Але навіть критикуючи війни, політики все одно змушені були демонструвати повагу до військових. Наприклад, Барак Обама у 2008 р. виступав проти війни в Іраку, але обіцяв посилити зусилля в Афганістані та постійно наголошував на турботі про ветеранів. У цілому, у США воєнна тематика стала важливою складовою виборчих кампаній 2000-х: від патетичних промов про «*війну зі страхом*» до дискусій про те, як **«війна в Іраку стала центральним питанням виборів 2006 року»** і викликала загальне невдоволення ходом бойових дій (Iraq Looms Large in Nationalized Election , 2006)

Ізраїль. В ізраїльській політиці безпекова риторика є домінуючою вже багато десятиліть, і виборчі кампанії XXI ст. не стали винятком. Будь-які вибори в Ізраїлі відбуваються на тлі питань війни і миру, тероризму, відносин з палестинцями та сусідніми країнами. Партії позиціонують себе за спектром «яструби» vs «голуби» залежно від підходу до конфлікту. Після другої інтифади і подальших конфліктів із сектором Газа ізраїльський політичний дискурс ще більш *мілітаризувався* у плані риторики: більшість єврейських виборців вимагали твердості в питаннях безпеки. На виборах 2009–2015 рр. Біньямін Нетаньяху та його правоцентристський блок робили головний акцент на досвіді та здатності «забезпечити безпеку Ізраїлю перед обличчям

Ірану, ХАМАС і Хезболли». Суперники з лівоцентристського табору змушені були теж висувати наперед свої військові заслуги – так, генерал Бені Ганц у 2019 р. в рекламі нагадував про своє командування армією під час операцій у Газі, щоб переконати виборця, що **«три колишніх начальники штабу на чолі блоку “Кахоль-лаван” гарантовано впораються із забезпеченням національної безпеки»** (Gadzo M. Israel elections: What are the key issues for voters?, 2019). Опитування стабільно показують, що **безпека є пріоритетним питанням для ізраїльтян**: перед виборами 2019 р. понад третина виборців назвали зовнішню безпеку вирішальним фактором свого вибору. (Gadzo M. Israel elections: What are the key issues for voters?, 2019). Таким чином, риторична мілітаризація ізраїльських виборів проявляється у взаємних звинуваченнях партій у «слабкості перед ворогом», у обіцянках жорстких дій проти терористів, у постійному апелюванні до образів війни (наприклад, Нетаньяху неодноразово використовував термін «ексисстенційна загроза» щодо ядерної програми Ірану, лякаючи виборців). Варто зазначити, що поруч із безпекою існують і інші теми (економіка, корупція), але часто вони теж інтерпретуються через призму безпеки (наприклад, корупційні скандали можуть подаватися як такі, що послаблюють державу перед ворогом). Отже, кампанійна риторика в Ізраїлі максимально насичена мілітарними мотивами, що відображає постійне перебування країни у конфліктному середовищі.

4.4. «Ефект згуртування навколо прапора» під час війни

Сутність явища. *Rally-around-the-flag* – це різке підвищення підтримки уряду та лідера нації на початковій стадії кризи або війни, коли суспільство, переживаючи зовнішню загрозу, тимчасово відкладає внутрішні суперечки і консолідується навколо влади, яка уособлює захист від ворога. (Kizilova K., Norris P. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war., 2024) Типовим проявом є стрибок рейтингу чинного глави держави після початку

війни, навіть якщо до того його популярність була низькою. Класичні дослідження показують, що в демократичних суспільствах такий ефект зазвичай **помірний і короткочасний**, винятком була хіба що ситуація 9/11 у США. (Kizilova K., Norris P. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war., 2024) Розглянемо, як цей ефект проявився у трьох країнах.

Україна. Національна згуртованість українців перед обличчям російської агресії виявилася надзвичайно високою. Початок війни в 2014 р. сприяв консолідації суспільства – президентські вибори того року завершилися перемогою П. Порошенка вже в першому турі, що відображало прагнення населення об’єднатися навколо сильного лідера. Ще яскравіше «ефект прапора» проявився у 2022 р. До повномасштабного вторгнення рейтинги В. Зеленського були помірними (близько 30% підтримки наприкінці 2021 р.), але в надзвичайних обставинах лютого 2022 р. його популярність злетіла до рекордних 91–93%. Фактично майже усе доросле населення схвалювало дії президента в перші тижні війни. Це згуртування було настільки сильним, що утримувалося тривалий час: навіть через рік після вторгнення, у весняних опитуваннях 2023 р., ~86–88% українців продовжували позитивно оцінювати діяльність Зеленського на посаді головнокомандувача. (Kizilova K., Norris P. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war., 2024) Лише незначне поступове зниження від максимуму свідчить про *стійкість* rally-effect в Україні. На тлі смертельної загрози народ і влада дійсно об’єдналися. Так само зріс рейтинг Збройних сил та інших інституцій, пов’язаних із обороною. Цей патріотичний підйом дозволив керівництву України ефективно мобілізувати ресурси для відсічі агресії. Водночас він поставив виклики демократії – опозиція фактично призупинила критику уряду, відбувся мораторій на внутрішні чвари. У підсумку, український випадок демонструє один із найпотужніших у сучасній історії ефектів згуртування навколо національного прапора.

США. *Rally-around-the-flag* ефект в американській історії також спостерігався не раз, але найвиразнішим став після терактів 11 вересня 2001 р. Рейтинг президента Дж. Буша-молодшого підскочив із ~51% до ~86–90% упродовж днів після атаки – це був безпрецедентний стрибок підтримки. (Hetherington M.J., Nelson M. *Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism*, 2003), (Rocca M.S. *9/11 and Presidential Support in the 107th Congress // Congress & the Presidency.*, 2009) У наступні місяці Буш утримував дуже високі рейтинги (понад 70–80%) і майже одностайну підтримку Конгресу для воєнних заходів. На проміжних виборах 2002 р. правляча Республіканська партія змогла, спираючись на цей патріотичний підйом, здобути перемоги – суспільство переважно підтримувало курс адміністрації на боротьбу з терором, тому будь-яка критика сприймалась як недоречна. Проте, як і прогнозують теорії, ефект виявився недовгим: через кілька років, коли війна в Іраку затягнулася, єдність змінилася поляризацією. Наприклад, вже у 2006 р. більшість американців (58%) вважали, що військова кампанія в Іраку йде погано, і рейтинг президента Буша впав до рівня допочаткового (біля 40–50%). (*Iraq Looms Large in Nationalized Election* , 2006)

Тобто початкове згуртування 2001–2002 рр. змінилося розчаруванням. Цей приклад підтверджує, що в відкритих суспільствах rally-effect має схильність розвіюватися, коли первинний шок минає і виникають питання щодо ціни війни. Інші випадки в США (наприклад, короткочасний зріст підтримки президента Обама після ліквідації бін Ладена у 2011 р.) також мали обмежений за часом характер. Таким чином, у США ефект згуртування проявляється швидко і яскраво під час кризи, але зазвичай триває недовго – пізніше відновлюється нормальний рівень партійної конкуренції та критики влади.

Ізраїль. Ізраїльське суспільство дуже згуртоване перед зовнішньою загрозою, проте особливості його складу (наявність великої арабської

меншини, яка може не поділяти цілей війни, та традиційно жвава демократія) роблять ефект rally-round-the-flag дещо складнішим. Під час гострих конфліктів ізраїльтяни-євреї, як правило, демонструють високий рівень підтримки уряду та армії. Дослідження, проведене серед єврейської більшості під час війни 2014 р., виявило, що загальнонаціональне почуття загрози підвищило етнонаціональну ідентифікацію, що своєю чергою спричинило одночасно **дві хвилі згуртування**: підтримку самого військового наступу (бажання продовжувати операцію) і зростання популярності прем'єр-міністра (Б. Нетаньяху) як лідера, що веде війну. (Feinstein Y. One flag, two rallies: Mechanisms of public opinion in Israel during the 2014 Gaza war, 2018)

Підтримка дій уряду в ході тієї 50-денної операції була високою – більшість єврейських громадян схвалювали продовження бойових дій, незважаючи на втрати. Рейтинг Нетаньяху також зріс у ході війни. Втім, як тільки бойові дії припинилися, ізраїльська традиція критичного аналізу взяла гору: уряд зіткнувся з важкими питаннями щодо підготовки до війни, було створено комісію для розслідування прорахунків (наприклад, після війни 2006 р. комісія Вінограда різко розкритикувала керівництво, і рейтинг прем'єра Е. Ольмерта обвалився). Таким чином, rally-effect в Ізраїлі має значну силу під час активної фази конфлікту, але може дуже швидко перетворитися на хвилю суспільного невдоволення, якщо вважається, що лідери воювали недостатньо успішно. Ще одна особливість – сегментованість цього ефекту: єврейське населення консолідується майже повністю, тоді як арабські громадяни Ізраїлю, природно, не підтримують ізраїльські військові кампанії проти своїх палестинських співвітчизників. Тому на загальнодержавному рівні підтримка може бути не одностайною. Однак в політичному вимірі основні ізраїльські партії єврейського спектра зазвичай формують «уряд національної єдності» або принаймні демонструють єднання під час воєнної кризи. Наприклад, під час Шестиденної війни 1967 р. чи війни Судного дня 1973 р. опозиція входила до уряду. У ХХІ ст. також були прецеденти: в 2020 р. (хоч і з іншою

причини – пандемії) створено уряд єдності Нетаньяху-Ганца. Тож, ізраїльський ефект згуртування хоч і сильний, але часто нетривалий: після кризи політичне життя Ізраїлю повертається до гучних дебатів, а популярність лідерів може знижуватися, якщо суспільство незадоволене підсумками конфлікту.

4.5. Еволюція суспільної думки: підтримка війни, поляризація, втома

Україна. Від початку війни з Росією українська громадська думка пройшла кілька фаз. Перший етап (2014–2015 рр.) характеризувався широкою підтримкою збройного опору та оптимізмом щодо повернення окупованих територій. Патріотичний підйом був масовим, антиросійські настрої зашкалювали, більшість українців вірили у перемогу. За даними опитувань 2015 р., понад 70% громадян відкидали будь-які поступки агресору щодо суверенітету. Однак зі становленням позицій «замороженого» конфлікту на Донбасі та відсутністю швидкого прогресу в його вирішенні почала накопичуватися певна **втома від війни**. В регіональному розрізі і за політичними вподобаннями з'явився поділ: патріотично налаштована частина суспільства (переважно на заході та в центрі) стояла на позиції «ні капітуляції», тоді як інша частина (деякі мешканці півдня та сходу, прихильники опозиційних проросійських сил) висловлювала більшу готовність до компромісу заради миру. Наприклад, у 2018 р. в підконтрольних частинах Донбасу до 45% населення були згодні на «мир за всяку ціну», але до 2020 р. таких лишилося менше 15% – що пов'язано з розумінням, що поступки не гарантують миру. (Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Результати регіонального опитування громадської думки в Донецькій та Луганській областях., 2020) Перемога Зеленського 2019 року значною мірою відобразила суспільний запит на нові підходи – зменшення

напруги, пошук діалогу (формула Штайнмайера тощо). Проте нова велика війна 2022 р. знівелювала попередню поляризацію: абсолютна більшість українців знову об'єдналася у рішучості чинити опір. Опитування 2022–2023 рр. фіксують, що понад 70% населення вірить у повне визволення всіх територій, а компромісні настрої мінімальні – лише 7–10% готові поступитися територіями заради миру. (Gonik N., Ciaramella E. War and Peace: Ukraine's Impossible Choices, 2024) Таким чином, можна говорити, що на відміну від «втоми» 2018–2019 рр., повномасштабна агресія навпаки мобілізувала українську громадську думку. Звичайно, тривала виснажлива війна може з часом зумовити і втому – ознаки цього можуть проявитися, якщо війна затягуватиметься на багато років без успіхів. Але станом на 2023 р. **поляризації чи пацифістських настроїв в Україні майже немає**: суспільство демонструє консенсусну підтримку боротьби до перемоги, високий моральний дух і готовність терпіти труднощі заради спільної мети. Водночас зберігається чутливість до ціни війни – втрати, руйнування, економічні проблеми викликають переживання, але вони, радше, посилюють злість на ворога, ніж породжують внутрішні розколи.

США. Американська громадська думка щодо воєнних конфліктів у ХХІ ст. зазнала значних змін від стадії ентузіазму до відвертої втоми і розчарування. Початково після 9/11 був консенсус на підтримку війни в Афганістані (практично всі верстви суспільства схвалювали удар по талібам, що прихистили терористів). У 2003 р. більшість американців (понад 70%) також підтримували вторгнення в Ірак, будучи переконаними в необхідності ліквідації загроз Хусейна. (Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq, 2023) Однак уже через кілька років суспільна думка почала ділитися. Війна, що затяглася, зрослі втрати солдатів і відсутність швидких перемог призвели до поступового спаду підтримки. Близько **2005–2006 рр. більшість американців дійшли висновку, що війна в Іраку була помилкою**: за даними Pew, у 2007 р. 54%

назвали рішення про вторгнення неправильним. (Public Attitudes Toward the War in Iraq: 2003-2008. The Pew Charitable Trusts, 2008) Натомість зросла поляризація між партіями: республіканці довше підтримували курс Буша, демократи різко виступали проти. На виборах 2006 р. невдоволення війною сприяло поразці республіканців і переходу Конгресу під контроль демократів. До 2008 р. навіть серед ветеранів значна частка вважала, що війна була «не варта» тих жертв. (Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq, 2023) Паралельно тривала війна в Афганістані також втрачала популярність: якщо в перші роки її називали «справедливою помстою», то під кінець 2010-х дедалі більше американців підтримували ідею виведення військ. Настрої «*war fatigue*» (втоми від війни) стали панівними: суспільство стомилося від двох найдовших воєн в історії США. Це позначилося й на політичних лозунгах – у 2016 р. навіть республіканський кандидат Дональд Трамп критикував «*безкінечні війни*» і обіцяв зосередитися на внутрішніх проблемах. Загалом у США спочатку виникла патріотична єдність і підтримка воєн (2001–2003), але з часом прийшло розуміння їх складності, зросли антивоєнні настрої, особливо серед лібералів і молоді. Наприклад, опитування 2023 р. (20 років після Іраку) показало, що **62% американців вважають, що війна в Іраку не була варта того, щоб її вести**. (Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq, 2023) Цей ретроспективний песимізм різко контрастує з колишньою підтримкою і підкреслює глибину розчарування. Водночас американці зберігають високий рівень поваги до війська та ветеранів – негатив ставиться радше до політичних рішень. Поляризація щодо воєнних питань теж значна: зовнішньополітичний інтервенціонізм vs ізоляціонізм став однією з ліній розлому між і всередині партій у 2010-х. Таким чином, громадська думка США пройшла від згуртування до поляризації і втоми, що вплинуло на вибори (підйом антивоєнних кандидатів, відмова від подальших операцій за кордоном).

Ізраїль. Ізраїльське суспільство щодо питань війни демонструє водночас стійкість і поступові зрушення. Загалом ізраїльтяни постійно живуть у стані напруження, тому підтримка оборонних зусиль завжди висока. Коли йдеться про необхідність військових акцій для захисту держави (антитерористичні операції, удари у відповідь), переважна більшість ізраїльтян їх схвалює. Наприклад, під час протестів «Великого Маршу» у Газі 2018 р. **83% ізраїльських євреїв підтримали використання бойових набоїв проти палестинських протестувальників** на кордоні, відображаючи майже одностайне схвалення жорстких методів. (Gadzo M. Israel elections: What are the key issues for voters?, 2019). Однак існує й явище *«військової втоми»* від нескінченних конфліктів: після стількох років війни дедалі більше ізраїльтян прагнуть хоча б періодів спокою. Так, у 2000-х роках помітно скоротилася суспільна підтримка ідеї великих наземних операцій з високими втратами – суспільство болісно сприймає загибель солдат навіть при успішних результатах. Це було видно після Ліванської війни 2006 р., коли початкове схвалення операції змінилося масовим невдоволенням її результатами (не знищено Хезболлу) і протестами резервістів. Проте таке невдоволення направлене не на сам факт військових дій, а на їх ефективність. Загалом ізраїльтяни залишаються психологічно готовими до повторюваних конфліктів і менше схильні до пацифізму, ніж громадяни країн Заходу. Поляризація думок щодо війни проявляється здебільшого по лінії “мирний процес”: частина суспільства (традиційний лівий табір) воліла б укласти компроміс із палестинцями, інша (правий табір) вважає це неможливим і підтримує безстрокову жорстку політику. Після провалу переговорів середини 2000-х ліва «мирна» частка суспільства звузилася – багато колишніх прихильників миру стали скептиками щодо перспектив рішення конфлікту. Сьогодні більшість ізраїльтян **не вірять у близьку мирну угоду і вважають конфлікт невирішуваним**. (Abu Rass R. Why Most Israelis Believe the Conflict Can Never Be Resolved // New Lines Magazine, 2024) Це призводить до

своєрідної апатії: війни сприймаються як періодично неминучі, але також немає ілюзій щодо “остаточної перемоги” чи миру. Втома проявляється хіба що у бажанні мінімізувати втрати – уряд намагається вести бойові дії максимально технологічно, уникаючи затяжних наземних кампаній, бо суспільство не бажає повторення довгих воєн. Наприклад, операції в Газі останніх років були порівняно короткими (тижні, а не роки), що узгоджується з громадським запитом «завдати удару і зупинитися». У підсумку, ізраїльська громадська думка щодо війни залишається згуртованою у відсічі загрозам, але поступово росте песимізм щодо можливості політичного вирішення конфлікту – тобто суспільство живе у парадигмі нескінченної оборони.

4.6. Зміни партійного ландшафту під впливом конфліктів

Україна. Війна суттєво переформатувала українське політичне поле. Після 2014 р. фактично зникла з впливових позицій відверто проросійська Партія регіонів, натомість з’явилися нові партії, що будували свою ідентичність на патріотизмі та військовій тематиці. У 2014–2015 рр. на хвилі патріотичного піднесення прийшли до влади політичні сили, орієнтовані на протидію Росії – “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка. Поряд з ними активізувалися крайні праві націоналістичні групи (Свобода, Правий сектор, пізніше «Національний корпус»), хоча їхній електоральний успіх залишився обмеженим. Війна консолідувала проєвропейський табір і надала йому моральну перевагу – опозиційні політики, запламовані проросійськими зв’язками, втратили легітимність у очах більшості. Водночас, затяжний характер конфлікту створив запит на *нові обличчя*, не пов’язані з корумпованою довоєнною елітою. Це і спричинило феномен Зеленського у 2019 р.: його партія «Слуга народу» позиціонувалася як свіжа сила, яка об’єднає країну і принесе мир, не поступаючись суверенітетом. Перемога Зеленського ознаменувала зміну поколінь влади – до Ради зайшло багато

молодих політиків, у т.ч. ветеранів, активістів – і часткову *демілітаризацію риторики*: наголос робився на гуманітарних аспектах, єдності між Сходом і Заходом. Але російська агресія нікуди не зникла, і в 2022 р. партійний ландшафт знов різко змінився. Всі проросійські партії (ОПЗЖ та ін.) були заборонені як колаборантські, отже залишився фактично монополярний простір проукраїнських сил. В умовах воєнного стану політична конкуренція згорнулася: парламент утворив умовну коаліцію оборони, значна частина опозиціонерів підтримує урядові рішення щодо війни. У перспективі після перемоги можливе виникнення нових партій, утворених ветеранами чи волонтерами, які матимуть значний авторитет (вже нині 78% громадян готові підтримати партію ветеранів). Можна прогнозувати, що вплив олігархічних старих партій зменшиться, натомість більш ідеологічно вмотивовані сили (на кшталт умовної «партії перемоги») займуть провідні позиції. Війна також прискорила дрейф України на Захід – проєвропейський консенсус тепер поділяють майже всі політичні сили, що до 2014 р. не було можливим. Отже, конфлікт докорінно перетасував партійний ландшафт: одні суб'єкти зникли, інші з'явилися, всі ж адаптувались до нової центральної осі – ставлення до війни.

США. Дворпартійна система США є стійкою, тож війни ХХІ ст. не породили нових партій, але відчутно вплинули на внутрішні баланси і платформи республіканців та демократів. Після 9/11 Республіканська партія консолідувалася навколо неоконсервативної програми активної зовнішньої політики: підтримка збільшення військового бюджету, готовність до превентивних ударів (доктрина Буша). Це ненадовго дало республіканцям перевагу як «партії національної безпеки». Демократи спершу також підтримали війни в Афганістані й Іраку (багато демократів у Конгресі 2002 р. голосували за вторгнення), але коли війна пішла зле, всередині Демпартії посилювалося антивоєнне крило. В 2006 р. демократи на проміжних виборах здобули більшість, об'єднавши виборців, невдоволених Іраком. Поява фігури

Барака Обама – сенатора, що виступав проти війни з самого початку – відобразила зсув Демпартії: вона стала позиціонувати себе як сила, що *«виведе війська з Іраку відповідально»*. Натомість Республіканська партія, асоційована з непопулярною війною, понесла іміджеві втрати. На виборах 2008 р. ветеран-військовик республіканець Дж. Маккейн програв молодому Обамі, що символізувало певний запит на переорієнтацію від мілітаризму до дипломатії. У подальші роки, однак, ці ролі знову змішалися: обидві партії розділилися внутрішньо. У республіканців з'явилося лібертаріансько-ізоляціоністське крило (Ренд Пол та ін.), яке критикувало «війни за кордоном» і бюджетні витрати на них; водночас традиційне крило (та ж Маккейн, Ліндсі Грем) лишалось прихильним до активної проєкції сили. У демократів теж були ті, хто хотів повністю відмовитися від інтервенцій (ліві прогресисти), і більш помірковані інтервенціоністи. Певний консенсус склався щодо антипатії громадян до затяжних кампаній: ні Ірак, ні Афганістан більше не могли стати *«популярними»* війнами. Це позначилося, наприклад, на рішенні про виведення військ з Афганістану в 2021 р., яке підтримувала більшість американців, незважаючи на хаотичність самого процесу. Також війни вплинули на порядок денний: на початку 2010-х, коли тривала війна, менше уваги приділялося внутрішнім проблемам, але згодом фокус змістився на економіку, охорону здоров'я тощо (у 2008 і 2012 рр. головними були економічні теми, оскільки війнами всі були розчаровані). Загалом, партійний ландшафт США під впливом конфліктів не зазнав структурних змін (нових партій не виникло), але ідеологічні акценти змістилися. Війна на початку 2000-х давала республіканцям електоральні дивіденди, але у довгостроковій перспективі посприяла їх поразкам, оскільки виборці покарали владу за невдалі війни (2006, 2008). До середини 2020-х обидві партії стали обережнішими щодо підтримки інтервенцій: навіть риторика Республіканської партії за адміністрації Трампа акцентувала *«America First»* і уникнення нових воєн. Таким чином, конфлікти

трансформували внутрішньопартійні дебати, але не призвели до народження нових партій, як це було у деяких інших країнах.

Ізраїль. Постійні війни та безпекові кризи вплинули на ізраїльську багатопартійну систему, формуючи її розподіл на табори і викликаючи періодичні появи нових партій. Головним трендом останніх двох десятиліть став **загальний зсув політичного спектру вправо**, що багато аналітиків пов'язують саме з розчаруванням у мирному процесі після Другої інтифади. (Agmon S. Israel's Complicit Center // Boston Review, 2025) Ліві й лівоцентристські партії, що колись були домінантними (Авода/Партія праці, Мерец), втратили значну підтримку. Правий табір (Лікуд, релігійні та націоналістичні партії) посилювався, апелюючи до вимог безпеки. Війни також сприяли політичній кар'єрі окремих військових лідерів, які створювали нові партійні проекти. Наприклад, після другої інтифади прем'єр Арієль Шарон, розчарований у діалозі з палестинцями, вийшов з правого Лікуду і заснував центристську партію «Кадіма» (2005 р.), яка пропонувала односторонні кроки безпеки (включно з виходом із Гази). Цей крок багато в чому був наслідком війни – Шарон прагнув реалізувати іншу стратегію. *Кадіма* недовго була правлячою (за Ехудом Ольмертом), але після невдачі у війні 2006 р. її позиції похитнулися, і влада повернулася до Лікуду (Нетаньяху) у 2009 р. Надалі конфлікти у секторі Газа 2008–2014 рр. та напруженість з Іраном дали козирі правим партіям, які вимагали жорсткої руки. Водночас невдоволення частини суспільства управлінням безпекою під проводом Нетаньяху привело до формування в 2019 р. нового центристського блоку «*Кахоль-лаван*» під керівництвом Бені Ганца – як альтернативи з акцентом на професіоналізм у сфері оборони без корупції. Цей блок певний час конкурував на рівних, але зрештою розколовся. З іншого боку, нещодавні події – як от ескалація терору палестинців 2022 р. – додали популярності крайнім правим партіям (наприклад, партія релігійних націоналістів «Ціонут Датіт» Смотрича/Бен-Гвіра, яка виступає за максимально жорстку політику на

окупованих територіях). Їх успіх на виборах 2022 р. показав, що затяжний конфлікт може радикалізувати частину електорату. В цілому, *питання безпеки структурує ізраїльський партійний ландшафт*: партії фактично групуються за ставленням до війни і миру – від крайніх «яструбів» (за анексії, проти поступок) до поміркованих «голубів» (за переговори). З роками «яструбиний» табір став чисельнішим. Війни також здатні породжувати тимчасові уряди єдності або, навпаки, викликати урядові кризи (якщо війна розцінена як провал). Наприклад, після війни 1973 р. уряд Голди Меїр упав, що зрештою привело до довготривалого панування правих (Лікуд після 1977). У ХХІ ст. настільки драматичних перестановок не було, але політичний маятник коливався: в 2021 р. вперше за 12 років вдалося створити анти-нетаньяху коаліцію різнорідних сил (в тому числі арабська партія) – частково через втому суспільства від перманентної напруги та прагнення спробувати новий підхід. Проте вже 2022 р. вона розпалася, і Нетаньяху з радикальними союзниками повернувся, що свідчить про незмінну силу правого безпекового дискурсу. Таким чином, конфлікти в Ізраїлі не руйнують систему, але змінюють її пропорції: загальна тенденція – посилення правих, маргіналізація лівих, персональні ротації лідерів «партії війни». Базовий консенсус щодо необхідності оборони держави залишається непорушним, змінюються лише стратегії, які пропонують різні партії (компроміс чи жорстка сила).

4.7. Рівень і тривалість мілітаризації: порівняння

Для оцінки ступеня мілітаризації суспільно-політичного життя часто використовують кількісні й якісні індикатори: частка військових у владі, обсяг військових видатків, присутність воєнної тематики у публічному дискурсі, рівень суспільної мобілізації, тощо. Важливим є також питання, як довго зберігається ефект мілітаризації після завершення активної фази війни.

Порівняймо Україну, США та Ізраїль за кількома ключовими параметрами (див. Таблицю 1).

Україна наразі переживає найвищий рівень мілітаризації за всю свою історію. За даними Глобального індексу мілітаризації (GMI), який розраховує BICC, у 2023 р. (на основі даних 2022 р.) Україна посіла **1-е місце у світі за рівнем мілітаризації**, випередивши навіть Ізраїль. (Bonn International Center for Conversion (BICC). Global Militarization Index, 2023) Це зумовлено максимальною мобілізацією ресурсів на війну: понад 5% ВВП спрямовано на оборону, сотні тисяч громадян перебувають на службі, суспільство зорієнтоване на воєнні цілі. Кадрова мілітаризація української влади поки що помірна (військових у парламенті та уряді відносно небагато, хоча їх більше, ніж до війни), але можна очікувати її зростання після війни через масовість ветеранів. Риторична мілітаризація – дуже висока: фактично вся публічна сфера крутиться довкола тем фронту, перемоги, героїзму воїнів. Суспільна мобілізація – тотальна: окрім регулярної армії, діють добровольчі формування, територіальна оборона, волонтерський рух постачає армію. Електоральна чутливість до війни – максимальна: в умовах агресії будь-які вибори будуть визначатися ставленням до питань безпеки, а влада під час конфлікту отримує високий кредит підтримки (ефект згуртування), як було на початку війни 2022-2023рр. Ступінь rally-around-the-flag в Україні – дуже високий (практично одностайна підтримка влади напочатку, близько половину після невдачі контрнаступу, і зараз, після тиску США і конфлікту в овальному кабінеті підтримка росте). Щодо тривалості ефекту мілітаризації – поки що важко оцінити, але виглядає, що він має затяжний характер: навіть якщо завтра війна закінчиться перемогою, відголоски мілітаризованої свідомості триватимуть роками (згадаємо, як довго в Ізраїлі зберігається вплив воєн 1940–1970-х на політику). Втім, можливе й певне послаблення після стабілізації: Україна йтиме шляхом “демобілізації” політики в бік

відновлення та мирного розвитку, але безпекова компонента ще довго залишатиметься центральною через постійну загрозу з боку РФ.

США у глобальному рейтингу мілітаризації займають значно нижчі позиції – за 2022 р. США перебували приблизно у другій десятці країн за ГМІ (близько 25-го місця). Це пояснюється величезним розміром економіки (навіть колосальні військові бюджети становлять невелику частку ВВП) та відносно малою часткою населення у війську. Наприклад, зараз у США ~1,3 млн активних військових (0,4% населення), що менше, ніж було за призову. Кадрово американська влада є цивільною, хоча ветерани присутні (близько 18% конгресменів – ветерани). Риторично мілітаризація після закінчення «воєн з терором» знизилася: у виборах 2020 р. безпекові питання майже не фігурували, натомість домінували внутрішні проблеми. Суспільна мобілізація нині низька – армія суто професійна, широкі верстви живуть у мирному режимі, війна для них далека. Електоральна чутливість до недавніх воєн проявилася у тому, що партія, яку асоціювали з невдалою війною (республіканці і Ірак), зазнала поразок у 2006, 2008. Але загалом у мирний період військові питання поступилися соціально-економічним у свідомості виборців. Rally-around-the-flag у США сильний короткочасно (як 90% рейтинг Буша-2001), але швидко розпадається на партійні лінії. Тому довготривалі політичні переваги від згуртування отримати важко – вже на наступних виборах ситуація може змінитися. Тривалість ефекту мілітаризації у США була порівняно короткою: патріотична єдність 2001–2002 рр. змінилася поверненням до звичного рівня політичної конкуренції вже за 3–4 роки. Після завершення активних фаз воєн (Ірак, Афганістан) американське суспільство явно *демілітаризувалося* – нині питання оборони турбують громадян менше, ніж питання економіки, здоров'я тощо. Отже, США мають **помірний рівень мілітаризації** (за світовими мірками) і, головне, в них мілітаризація не носить всеохопного характеру суспільної свідомості у мирний час. Військо, хоча і могутнє, відокремлене від політики традиціями цивільного контролю.

Ізраїль завжди вирізнявся надзвичайно високим рівнем мілітаризації. За GMI країна багато років очолювала рейтинг – з 2007 по 2022 р. займала 1-е місце у світі, поступившись першістю лише Україні під час великої війни. (Bonn International Center for Conversion (BICC). Global Militarization Index, 2023) Це відображає величезну частку ресурсів, які Ізраїль інвестує в оборону: ~5–5,5% ВВП на військо щороку, десятки відсотків населення в статусі резервістів, надзвичайну насиченість зброєю і технікою. Кадрово мілітаризація відчутна: велика частка політичної еліти – це колишні військові. Риторично – як зазначалося, теми безпеки домінують завжди. Суспільна мобілізація – дуже висока: все єврейське населення проходить службу, а в кризові моменти резервісти масово призиваються (у війні 1973 р. під рушницю стало 400 тис. резервістів при населенні ~3 млн на той час). Електоральна чутливість до воєн – значна, але цікаво, що ізраїльські виборці можуть як підтримати владу, так і покарати за результати війни. Наприклад, після успішної Шестиденної війни партія Мапай залишилась при владі, а от після травматичної війни Судного дня 1973 р. правляча партія втратила довіру, що у 1977 р. вперше привело до перемоги правих (Лікуд). Rally-around-the-flag в Ізраїлі на початку конфлікту майже автоматичний – під час будь-якої операції рейтинги уряду зростають, опозиція підтримує дії військ. Але **тривалість ефекту дуже варіює**: якщо війна коротка і успішна, ефект може закріпитися (як після 1967 р. виник “комплекс перемоги”), якщо затяжна або сумнівна – єдність швидко зміниться дебатами (приклад 1973, 2006). Після 2014 р. відносно тривалого великого конфлікту не було до жовтня 2023 р., але постійні дрібніші зіткнення тримали суспільство в стані *хронічної мілітаризованості*. Це означає, що в Ізраїлі, на відміну від США, **воєнна мобілізація є постійною і довготривалою**: навіть у періоди без активної війни (наприклад, 2016–2020 рр.) армія і надалі користувалася найбільшою довірою населення, величезні бюджети йшли на закупівлю зброї, риторика «оточеної фортеці» залишалася в політиці. По суті, ізраїльське

суспільство існує у стані перманентної напіввійни, тому ефект мілітаризації там носить *структурний*, а не виключно ситуаційний характер (див. табл. 4).

Війна як екстремальний зовнішній виклик істотно трансформує політичні процеси в демократичних країнах, проте характер цих змін залежить від суспільства і тривалості загрози. **Спільним** для України, США та Ізраїлю є те, що воєнна загроза викликає згуртування населення навколо влади на початковому етапі, підвищує престиж армії та може сприяти приходу військових до політики. Риторика стає більш патріотичною і войовничою: політики апелюють до безпеки, героїзують воїнів, виправдовують особливі заходи. Електоральна поведінка змінюється – виборці більше цінують якості лідерства в обороні, менш терпимі до «слабкості». Проте **відмінності** зумовлені як природою самих конфліктів, так і політичною культурою. В Україні війна носить всенародний, екзистенційний характер, тому мілітаризація суспільства набула тотального масштабу, хоча є вимушеною і, ймовірно, тимчасовою до завершення загрози. В США війни були зовнішніми кампаніями, тому після початкового сплеску життя повернулося до норми; мілітаризація була обмеженою і не порушила демократичних інституцій – радше навпаки, суспільство зрештою критично переосмислило ці війни. Ізраїль перебуває у стані перманентної напіввійни, тому мілітаризація там стала нормою політики: армія і політики тісно переплетені, вибори часто виграють «генерали» або «яструби», а громадська думка завжди готова до чергового конфлікту. Втім, навіть в Ізраїлі занадто довгі чи невдалі війни викликають протест і корекцію курсу.

З погляду оцінки **тривалості впливу**, можна сказати, що *наскільки довго війна мілітаризує політику, залежить від тривалості самої війни і від наявності невирішеної загрози*. В Україні, поки існує загроза з боку Росії, тема оборони залишатиметься домінантною – тобто ефект може розтягнутися на роки і десятиліття. В США, коли безпосередня загроза терактів відступила, суспільство швидко демобілізувалось політично – за кілька років.

В Ізраїлі – постійна загроза робить мілітаризацію безстроковою частиною політики.

Демократія в умовах війни проходить випробування на міцність. Усі три країни загалом витримали це випробування: інститути продовжують функціонувати (хоча в Україні та Ізраїлі часом обмежувалися права або відкладали вибори в екстремальних ситуаціях, а в США були дискусії про баланс безпеки і свободи під час «Patriot Act»). Важливо, що після зникнення екзистенційної загрози демократичні процеси можуть відновлюватися в повному обсязі. В цьому сенсі досвід США показовий: після 2001 р. не сталося ерозії демократії, хоча були побоювання. Україна та Ізраїль демонструють, що навіть в умовах постійної воєнної загрози можна зберігати конкурентні вибори і плюралізм – хоча риторика і кадровий склад політики при цьому значно «мілітаризованіші», ніж у спокійніших країнах.

Отже, війна та мілітаризація суттєво впливають на виборчі процеси, але не однаково: усе визначають конкретні обставини. Україна, США, Ізраїль – три різні сценарії, від тимчасової тотальної мобілізації (Україна), через коротку спалахову мілітаризацію (США) до хронічної мілітаризованої демократії (Ізраїль). Вивчення цих випадків дозволяє краще зрозуміти, як демократичні інститути адаптуються до воєнних викликів і які механізми можуть сприяти збереженню балансу між ефективною обороною та демократичними свободами.

ВИСНОВКИ

Мілітаризація суспільства є багатовимірним процесом, який не лише стосується зростання впливу армії на державу, але й безпосередньо трансформує політичні, соціальні та електоральні практики. На основі міждисциплінарного підходу та порівняльного аналізу, у даному дослідженні було здійснено глибоку спробу виявити, як війна змінює політичну динаміку в демократичних державах, зокрема в Україні, США та Ізраїлі.

У **першому розділі** було теоретично обґрунтовано сутність мілітаризації, її відмінність від мілітаризму та воєнного стану, і визначено соціальні, політичні та комунікативні аспекти цього явища. Аналіз класичних і сучасних наукових підходів (М. Джановіц, С. Гантінгтон, Б. Бузан, Б.О. Парахонський) дозволив окреслити концептуальну основу мілітаризації як процесу, що охоплює не лише військову сферу, а й політичні інститути, інформаційний простір та суспільну свідомість. Було показано, що мілітаризація може мати як негативні (авторитаризація, репресії), так і умовно позитивні наслідки (зростання солідарності, мобілізація).

У **другому розділі** представлено емпіричний аналіз трансформацій українського електорального процесу у 2012–2019 роках. Встановлено, що війна на Донбасі спричинила зрушення в електоральних пріоритетах, зростання довіри до армії, поява «військової риторики» у виборчих кампаніях. У 2014 р. фіксується масовий прихід ветеранів та добровольців у парламент, проте вже у 2019 р. ця тенденція послаблюється, що може бути пояснено змінами суспільних запитів та розчаруванням у військово-політичному класі. Було виявлено виразну регіональну диференціацію щодо підтримки партій з мілітаризованими меседжами. Дані соціологічних досліджень (група "Рейтинг", КМІС, Фонд "Демініціативи") та результати виборів (ЦВК) підтверджують наявність короткострокового ефекту «згуртування навколо прапора», що змінюється на критику в разі затяжного конфлікту.

Третій розділ був присвячений порівняльному аналізу досвіду США та Ізраїлю, двох демократичних держав з відмінним типом мілітаризації. США після 9/11 демонструють середній ступінь мілітаризації з яскравим, але обмеженим у часі ефектом мобілізації суспільства. Присутність військових у політиці зростає у кризові роки, але системна трансформація партійної системи не відбувається. Ізраїль, натомість, є прикладом хронічної мілітаризації: війна є постійним фактором внутрішньої політики, безпекова риторика – центральним компонентом виборчих кампаній, а військові лідери – регулярні учасники політичного процесу. У межах розділу було запропоновано індикатори виміру мілітаризації (частка військових у владі, риторика, запити виборців, оборонні витрати), а також типологію її рівнів: висока (Ізраїль), середня (США у 2000-х), низька (періоди стабільності).

Зіставлення трьох кейсів (Україна, США, Ізраїль) в **четвертому розділі** дозволило зробити такі узагальнення:

- **Мілітаризація суспільства впливає на політику в коротко- та довготерміновій перспективі**, однак характер цього впливу залежить від природи конфлікту, наявності екзистенційної загрози та рівня довіри до армії.
- **Мілітаризація може сприяти політичній мобілізації та оновленню еліт**, однак за відсутності стратегій інституційної інтеграції ветеранів – призводить до маргіналізації.
- **Електоральна мілітаризація, як правило, зростає на ранніх етапах війни**, але в разі затяжного конфлікту або втрат без перемог – втрачає легітимність. У цьому контексті вкрай важливим є баланс між безпековою риторикою та реальними результатами.
- **Роль медіа та політичних еліт є визначальною у формуванні сприйняття війни**, що впливає на мілітаризацію виборчої поведінки.

Таким чином, **мілітаризація суспільства та виборчих процесів** є складним феноменом, що поєднує державну політику, масову свідомість,

інформаційні кампанії та військово-політичну динаміку. У демократичних суспільствах вона потребує особливої уваги з боку дослідників і політиків, аби уникнути радикалізації, зберігаючи при цьому необхідну мобілізацію в умовах загроз. Український кейс дає змогу осмислити ці процеси в режимі реального часу, а досвід США та Ізраїлю – окреслити можливі сценарії їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. – Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. – 672 с.
2. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та державу: колективна монографія / за заг. ред. С.І. Богачука. – Вінниця : ВНТУ, 2018. – 440 с.
3. Дюркгейм Е. Про суспільний поділ праці / Еміль Дюркгейм. – Київ : Основи, 1996. – 384 с.
4. Мартинюк А. За ветеранів до влади: ставлення до політичної активності ветеранів АТО/ООС / А. Мартинюк. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. – 67 с.
5. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. – Київ : НІСД, 2019. – 312 с.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 30.03.2025).
7. Смоляннюк В.Ф. Мілітарна культура українства: від історичного символізму до державотворчої практики / В.Ф. Смоляннюк. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. – 224 с.
8. Тетерук, Барна, Антонищак, Семенченко – обіцянки щодо АТО. Які обіцянки давали нардепи-учасники АТО // Слово і Діло, 17.04.2018. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/04/17/statija/polityka/yaki-obicyanky-davaly-nardepy-uchasnyky-ato> (дата звернення: 30.03.2025).
9. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 30.03.2025).

10. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Результати регіонального опитування громадської думки в Донецькій та Луганській областях. 13 травня 2020 року. URL: <https://dif.org.ua/article/results-of-regional-public-opinion-poll-in-donetsk-and-luhansk-regions> (дата звернення: 31.03.2025).
11. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Реформи в Україні: громадська думка населення-2019. URL: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-2019?fbclid=IwAR1RWtq9VXcGYIMg7g928CsHbYRsU3JhNG9EvvsKjWBBqOvc2o-hT6DiOng>
12. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках та ставлення до проведення виборів. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1510&page=1>
13. Abu Rass R. Why Most Israelis Believe the Conflict Can Never Be Resolved // New Lines Magazine. – 16 вересня 2024. URL: <https://newlinesmag.com/argument/why-most-israelis-believe-the-conflict-can-never-be-resolved/> (дата звернення: 31.03.2025).
14. Active Group. Досягнення та проблеми в Україні очима українців. URL: https://activegroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/211029_problems-and-who-is-to-blame.pdf
15. Agmon S. Israel's Complicit Center // Boston Review. – 25 березня 2025. URL: <https://www.bostonreview.net/articles/israels-complicit-center/> (дата звернення: 31.03.2025).
16. Alterman J. Israel's Rightward Shift. Center for Strategic and International Studies, 2 березня 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/israels-rightward-shift> (дата звернення: 31.03.2025).
17. Bacevich A. The New American Militarism: How Americans are Seduced by War / Andrew Bacevich. – New York : Oxford University Press, 2005. – 270 p.

18. Bonn International Center for Conversion (BICC). Global Militarization Index 2023 // Ukrainian National News (UNN), 24 листопада 2023. – URL: <https://gmi.bicc.de/ranking-table>
19. Buzan B., Waever O., De Wilde J. Security: A New Framework for Analysis / Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde. – Boulder : Lynne Rienner Publishers, 1998. – 239 p.
20. Central Elections Committee. The Knesset Elections Results - 2003. Official Website. URL: https://www.knesset.gov.il/elections16/eng/results/main_results_eng.asp (дата звернення: 31.03.2025).
21. CNN World. Ukrainian President: Peace depends on Putin's mood. URL: <https://edition.cnn.com/2014/06/26/world/europe/poroshenko-interview/>
22. DeSilver D. New Congress will have a few more veterans, but their share of lawmakers is still near a record low. Pew Research Center, 7 грудня 2022. – URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/12/07/new-congress-will-have-a-few-more-veterans-but-their-share-of-lawmakers-is-still-near-a-record-low/>
23. Doherty C., Kiley J. A look back at how fear and false beliefs bolstered U.S. public support for war in Iraq. Pew Research Center, 14 березня 2023. – URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2023/03/14/a-look-back-at-how-fear-and-false-beliefs-bolstered-u-s-public-support-for-war-in-iraq/>
24. Feinstein Y. One flag, two rallies: Mechanisms of public opinion in Israel during the 2014 Gaza war. Social Science Research, 69(2018): 65–82.
25. Gartner S.S., Segura G.M. Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations. – RAND Corporation, 2007. – 240 p.
26. Gadzo M. Israel elections: What are the key issues for voters? Al Jazeera, 9 квітня 2019. URL:

- <https://www.aljazeera.com/news/2019/4/9/israel-elections-what-are-the-key-issues-for-voters> (дата звернення: 31.03.2025).
27. Gelpi C., Feaver P.D. Choosing Your Battles: American Civil-Military Relations and the Use of Force. – Princeton University Press, 2004. – 312 p.
 28. Global Militarisation Index 2022. Боннський міжнародний центр дослідження конфліктів (BICC). URL: <https://gmi.bicc.de/ranking-table> (дата звернення: 31.03.2025).
 29. Gonik N., Ciaramella E. War and Peace: Ukraine's Impossible Choices. Carnegie Endowment for International Peace, 11 червня 2024. – URL: <https://carnegieendowment.org/2024/06/11/war-and-peace-ukraine-s-impossible-choices-pub-90045>
 30. Hetherington M.J., Nelson M. Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism // PS: Political Science & Politics. – 2003. – Vol. 36, №1. – P. 37–42.
<https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/abs/anatomy-of-a-rally-effect-george-w-bush-and-the-war-on-terrorism/E3C44BABA22BDD6E57E76BCF326DB2CF>
 31. Huntington S.P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations / Samuel P. Huntington. – Cambridge : Belknap Press of Harvard University Press, 1957. – 560 p.
 32. Janowitz M. The Professional Soldier: A Social and Political Portrait / Morris Janowitz. – Glencoe : The Free Press, 1960. – 464 p.
 33. Kenig O. Generals in Israeli Politics. Israel Democracy Institute, 14 August 2022. URL: <https://en.idi.org.il/articles/45783> (дата звернення: 05.04.2025).
 34. Kizilova K., Norris P. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war. European Political Science, 23(2024): 234–250. DOI: 10.1057/s41304-023-00450-9.
 35. Kohn R.H. The Military in Politics: Changing Patterns in the United States / Richard H. Kohn. – Harvard University Press, 2009. – 321 p.

36. McCombs M.E., Shaw D.L. The Agenda-Setting Function of Mass Media // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36, №2. – P. 176–187. URL: <https://doi.org/10.1086/267990>
37. Mueller J.E. Presidential Popularity from Truman to Johnson // American Political Science Review. – 1970. – Vol. 64, №1. – P. 18–34. <https://www.jstor.org/stable/1955610>
38. Odarchenko K. Will War Veterans Dominate Ukraine's Post-War Leadership? Center for European Policy Analysis (CEPA), 11 вересня 2024. URL: <https://cepa.org/article/will-war-veterans-dominate-ukraines-post-war-leadership/> (дата звернення: 05.04.2025).
39. Olszański T. Before the parliamentary elections in Ukraine (OSW Commentary) // Centre for Eastern Studies (OSW, Warsaw), 16.10.2014. – URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-10-16/parliamentary-elections-ukraine> (дата звернення: 30.03.2025).
40. Peri Y. Generals in the Cabinet Room: How the Military Shapes Israeli Policy / Yoram Peri. – Washington D.C. : United States Institute of Peace Press, 2006. – 256 p.
41. Pew Research Center. Iraq Looms Large in Nationalized Election. – 5 жовтня 2006. – URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2006/10/05/iraq-looms-large-in-nationalized-election/>
42. Public Attitudes Toward the War in Iraq: 2003–2008. The Pew Charitable Trusts, 19 березня 2008. URL: <https://www.pewtrusts.org/en/research-and-analysis/reports/2008/03/19/public-attitudes-toward-the-war-in-iraq-20032008> (дата звернення: 31.03.2025).
43. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert D. Putnam. – New York : Simon & Schuster, 2000. – 544 p.

44. Rocca M.S. 9/11 and Presidential Support in the 107th Congress // Congress & the Presidency. – 2009. – Vol. 36, №3. – P. 272–296.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07343460903206305#d1e157>
45. Weissert W. Veterans are prized recruits as congressional candidates / Will Weissert // Associated Press. – 22.08.2021. – URL:
<https://apnews.com/article/veterans-9cad3c4211a0e15852c44c8d75681254>
(дата звернення: 31.03.2025).

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Відмінності між мілітаризацією та мілітаризмом.

Мілітаризація	Мілітаризм
Процес	Ідеологія, яка виправдовує і пропагує використання військової сили як пріоритетний метод.
Може бути викликаний зовнішніми загрозами та мати оборонний характер.	Зазвичай має виражену ідеологічну складову, яка може бути агресивною або оборонною.
Не завжди супроводжується ідеологічним виправданням.	Завжди має чітке ідеологічне підґрунтя.

Таблиця 2. Порівняння мілітаризації суспільства та воєнного стану.

Ознака порівняння	Мілітаризація суспільства	Воєнний стан
Характер явища	Соціально-політичний процес	Юридичний правовий режим
Тривалість	Довготривалий, поступовий процес	Короткостроковий, визначений законодавчо
Причини виникнення	Внутрішні й зовнішні, можуть бути і мирними, і військовими	Безпосередня військова загроза або агресія
Форми реалізації	Поступове проникнення військових цінностей та структур у суспільство, економіку і культуру	Чітко визначені законом надзвичайні заходи (мобілізація, цензура, комендантська година тощо)

Таблиця 3. Складові мілітаризації та їхні основні характеристики.

Складова мілітаризації	Основні характеристики
Політична	Зростання впливу військових у державному управлінні, інтеграція армії у політичні процеси.

Безпекова (військова)	Збільшення обороноздатності, підготовка населення до війни, мобілізаційні заходи.
Економічна	Зростання військових витрат, переорієнтація економіки на армію, розвиток ВПК.
Соціальна	Масове залучення громадян до війська, підтримка ветеранів, адаптація військових сімей.
Культурно-ідеологічна	Пропаганда патріотизму, поширення військових цінностей, символів і традицій.

Таблиця 4. Порівняння рівня мілітаризації та її проявів у виборчих процесах (Україна, США, Ізраїль, XXI ст.)

Параметр / Країна	Україна (після 2014, особливо 2022)	США (після 2001)	Ізраїль (2000–2020-ті)
Кадрова мілітаризація (частка військових у верхівці влади)	Помірна, з тенденцією до зростання. Після 2014 р. у Раді з'явилися ветерани і добровольці; після 2022 р. – можливий значний прихід ветеранів у політику. Уряд здебільшого цивільний, але військові радники відіграють велику роль.	Невелика. Традиційно цивільний контроль. В Конгресі ~18% членів – ветерани, решта – кар'єрні політики. Президенти – цивільні (останній військовий президент – до XXI ст.).	Висока. Більшість лідерів мають військовий досвід. У Кнесеті завжди присутні экс-генерали (5–10 осіб). Прем'єри/міністри часто – колишні офіцери (Нетаньяху – офіцер спецназу в молодості, Ганц – генерал тощо).

Параметр / Країна	Україна (після 2014, особливо 2022)	США (після 2001)	Ізраїль (2000–2020-ті)
Риторична мілітаризація (частота воєнної риторики в кампаніях)	Дуже висока під час війни. Кампанії 2014–2019 рр. пройшли під знаками «війна/мир», патріотизм, армія – ключові гасла у провідних кандидатів. Поза війною (до 2014) була низька. З 2022 р. – тотальна мілітарна риторика у публічному полі.	Помірна/циклічна. Пік 2002–2004: вибори на темі «боротьби з тероризмом». Потім зниження: 2008–2016 більше про внутрішні справи. 2020 р. тема війни майже відсутня. Отже, лише в перші роки після 9/11 риторика була сильно мілітаризована, далі – ні.	Постійно висока. Майже всі вибори обертаються навколо безпеки. Гасла про «сильну армію», «захист Ізраїлю» – у програмі більшості партій. Різниця лише в підходах (мирні переговори vs жорстка сила), але і ті, й інші подають себе як найкращі для безпеки.
Суспільна мобілізація (залученість населення до військових зусиль)	Дуже висока від 2014 р. Особливо 2022: загальна мобілізація, воєнний стан, велика частка чоловіків на фронті, волонтерський рух у тилу. Майже кожна сім'я прямо зачеплена війною. До 2014 – низька.	Низька. Нема призову, армія професійна (~0,4% населення служить). Більшість населення не залучена напряму. Волонтерських рухів чи масових зборів коштів на війська не було (за винятком після 9/11 коротко).	Дуже висока. Обов'язкова служба для євреїв (чоловіки 32 міс., жінки 24 міс.), великий резерв. Населення звикле до викликів: в разі війни сотні тисяч стають під рушницю протягом днів. Громадянська оборона (бомбосховища, оповіщення) – частина життя.

Параметр / Країна	Україна (після 2014, особливо 2022)	США (після 2001)	Ізраїль (2000–2020-ті)
Електоральна чутливість до війни (міра, якою війна визначає результати виборів)	Максимальна. Війна – головна тема і фактор довіри. У 2014 р. виборці обрали «воєнного» президента (Порошенка) для наведення ладу; у 2019 – відреагували на втому, обравши Зеленського з обіцянкою миру. Від 2022 р. рейтинги влади високі завдяки війні. Майбутні вибори відбуватимуться під знаком війни/перемоги.	Помітна, але не завжди вирішальна. 2004 р. Буш переміг на хвилі підтримки війни. 2006 р. республіканці програли через непопулярність війни. 2008 р. війна теж вплинула (перемога Обама як антивоєнного). Але, напр., 2012 і 2016 рр. вибори більше про економіку.	Дуже висока. Практично будь-які коливання безпеки впливають на голосування. Якщо уряд вважають успішним у війні – він отримує кредит (напр., після ударів по ядерному об'єкту Сирії 2007 рейтинг уряду зріс). Якщо провал – виборці карають (1973, частково 2006). Партії будують кампанії на безпеці, тому безпека – вирішальний фактор для багатьох виборців.
«Згуртування навколо прапора» під час конфлікту	Дуже сильне і тривале. Рейтинг лідера зріс до >90% і тримається >80% понад рік. Опозиція в цілому підтримує уряд, критика мінімальна. Єдність зберігається навіть при важких випробуваннях.	Сильне, але коротке. Після 9/11 рейтинг Буша 90%, проте вже за ~1,5 року впав <60%. Єдність партійна трималася недовго – швидко відновились дебати. Rally-ефекти на кшталт ліквідації бен Ладена були меншими (плюс ~5-7% рейтингу на кілька місяців).	Сильне, але сегментоване і часто нетривале. Єврейське населення майже завжди rally behind the government на час війни, арабська меншина – ні (іноді протестує проти дій армії). Після війни єдність змінюється активною критикою, якщо щось не так.

Параметр / Країна	Україна (після 2014, особливо 2022)	США (після 2001)	Ізраїль (2000–2020-ті)
Тривалість ефекту мілітаризації (як довго після війни зберігається вплив)	Поки війна не завершена – нівелювання ефекту не відбувається. Після закінчення війни очікується поступове зниження мілітарної домінанти (через 1–3 виборчі цикли може перейти в «звичайний» стан). Але фактор загрози РФ, ймовірно, надовго залишиться ключовим у політиці України.	Коротка. Після завершення активних бойових дій (Ірак, Афганістан) протягом кількох років тема відходить на другий план. Наприклад, вже у 2010-х американське суспільство переважно повернулося до внутрішнього порядку денного. Політики теж рідко апелюють до старих воєн, окрім як у контексті «винесення уроків».	Дуже довга (постійна). Для Ізраїлю не дуже коректно «після війни», бо паузи між конфліктами недовгі. Загалом вплив мілітаризованості є завжди. Навіть якщо кілька років нема великої операції, політика і суспільство залишаються сконцентрованим і на питаннях безпеки. Можна сказати, що ефект мілітаризації перманентний з 1948 р., лише рівень його коливається. Після великих воєн він може ще посилюватися на десятиліття (після 1967 р. – ера «Великого Ізраїлю»).

АНОТАЦІЯ

Гончаров Д. В. Електоральний вимір мілітаризації суспільства (бакалаврська робота). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2025. – 65 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота присвячена аналізу впливу мілітаризації на виборчі процеси в умовах збройного конфлікту. На основі порівняльного аналізу України, Ізраїлю та США у роботі розглянуто, як війна трансформує суспільну свідомість, політичну риторичу та участь військових у політиці. Особливу увагу приділено емпіричному дослідженню електоральної поведінки українців у 2014–2019 рр., а також аналізу ефекту «згуртування навколо прапора» та мобілізації військових у парламентських процесах. В роботі також розроблено типологію мілітаризації суспільства в умовах демократії, з урахуванням таких індикаторів як дискурсивне домінування безпекової тематики, частка військових у парламенті, суспільна підтримка силових рішень та інституційна політика держави. Дослідження засвідчує, що мілітаризація може мати як мобілізаційний, так і дестабілізаційний вплив на демократію залежно від тривалості конфлікту, політичного лідерства та суспільного запиту.

Ключові слова: мілітаризація, вибори, Україна, Ізраїль, США, ветерани у політиці, політична риторика, конфлікт, мілітаризм.

ANNOTATION

Honcharov D. Electoral Dimension of Societal Militarization (Bachelor's Thesis). – Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. – 65 p. (manuscript).

This bachelor's qualification paper explores the impact of militarization on electoral processes under conditions of armed conflict. Using the cases of Ukraine, Israel, and the USA, the study investigates how war transforms public consciousness, political discourse, and the role of the military in politics. The thesis places particular focus on Ukraine's electoral behavior from 2014 to 2019, examining the "rally-around-the-flag" effect and the political mobilization of military personnel. The work develops a typology of militarization in democratic contexts based on indicators such as the dominance of security discourse, the presence of veterans in parliament, public support for forceful measures, and institutional defense policy. The study concludes that militarization can have both mobilizing and destabilizing effects on democracy, depending on the duration of conflict, political leadership, and public demand.

Keywords: militarization, elections, Ukraine, Israel, USA, veterans in politics, political rhetoric, conflict, militarism.

Відгук наукового керівника
на кваліфікаційну роботу бакалавра
здобувача вищої освіти 4-го курсу групи ОП-42 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія» освітньо-професійної програми
«Політичні технології та аналіз політики» філософського факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
Гончарова Данила Володимировича
«Електоральний вимір мілітаризації суспільства»

Кваліфікаційна робота Гончарова Данила Володимировича присвячена актуальній та концептуально насиченій темі, що знаходиться на перетині електоральної політології, соціології та аналізу політичної риторики в умовах війни. Актуальність обраного дослідження визначається тривалим збройним конфліктом, який з 2014 року радикально змінює політичний ландшафт України. Автор роботи зосередився на дослідженні впливу мілітаризації на виборчі процеси в Україні, США та Ізраїлі, що дозволило сформувати порівняльну аналітичну рамку.

Здобувач продемонстрував добру обізнаність у теоретичних підходах, застосував низку релевантних концепцій (зокрема, «ефект згуртування навколо прапора», сек'юритизація, теорія політичної поляризації). Робота логічно структурована: від теоретичних засад до емпіричного аналізу і порівняння. Особливістю дослідження є міждисциплінарний підхід, а також уважне ставлення до вітчизняного контексту, зокрема участі ветеранів у виборах 2014 і 2019 років, трансформації риторики партій та змін в електоральній поведінці під впливом війни.

Позитивною рисою є вміння автора критично працювати з науковими джерелами, застосовувати аналітичні інструменти, грамотно поєднувати кількісні й якісні дані. Висновки логічно витікають із дослідження, не є поверхневими або декларативними. Здобувач продемонстрував належний рівень самостійності в роботі, регулярно консулювався щодо ходу

дослідження, дотримувався дедлайнів, був відкритим до зауважень. Оформлення відповідає вимогам до кваліфікаційних робіт. Мова наукового викладу коректна, стиль — виважений і чіткий.

Загалом, робота Гончарова Д.В. є повноцінним, самостійним дослідженням із високим рівнем теоретичної й аналітичної підготовки. Вона відповідає всім вимогам до бакалаврських кваліфікаційних робіт і свідчить про готовність автора до подальшої професійної та прикладної діяльності в галузі політології. Вважаю, що дана кваліфікаційна робота заслуговує на відмінну оцінку, а її автор — на присвоєння кваліфікації бакалавра зі спеціальності 052 «Політологія».

Науковий керівник:

Кандидат політичних наук,
Старший викладач кафедри політології
Філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Авксентьев Антон Александрович

(підпис)

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу бакалавра

здобувача вищої освіти 4-го курсу групи ОП-42 денної форми навчання

спеціальності 052 «Політологія» освітньо-професійної програми

«Політичні технології та аналіз політики» філософського факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Гончарова Данила Володимировича

«Електоральний вимір мілітаризації суспільства»

Кваліфікаційна робота здобувача присвячена надзвичайно актуальній для сучасної України тематиці – впливу збройних конфліктів на внутрішні політичні процеси та суспільні електоральні запити. Дослідження цієї проблематики має не лише теоретичну, а й значну практичну цінність в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Автор зосереджується на матеріалах трьох національних кейсів та проводить порівняльний аналіз досвіду України, Ізраїлю та США. Це дозволяє здобувачу вийти за межі суто локального контексту та виявити універсальні й специфічні риси електоральної мілітаризації.

Робота має логічну, хоча й занадто розгалужену структуру, що складається з чотирьох розділів. У них автор послідовно розкриває теоретико-методологічні засади дослідження, обрані емпіричні кейси та результати їхнього порівняльного аналізу.

У першому розділі автор ґрунтовно розглядає поняття мілітаризації як соціально-політичного феномену, здійснює розмежування з мілітаризмом і воєнним станом, а також формулює аналітичну модель, яка враховує політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти мілітаризації. Другий розділ присвячено трансформаціям електорального процесу в Україні під впливом війни: змінам політичного дискурсу, участі ветеранів у політиці, динаміці явки виборців. Окрема увага приділена парламентським та президентським кампаніям 2014 і 2019 років. Автор демонструє вміння

працювати з емпіричним матеріалом, порівнювати риторику та поведінку політичних акторів. У третьому розділі здійснено порівняльний аналіз досвіду США та Ізраїлю, що дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо універсальних та специфічних рис мілітаризації. Четвертий розділ систематизує вплив війни на партійний ландшафт, риторику та суспільні електоральні запити, що надає роботі цілісного завершеного вигляду.

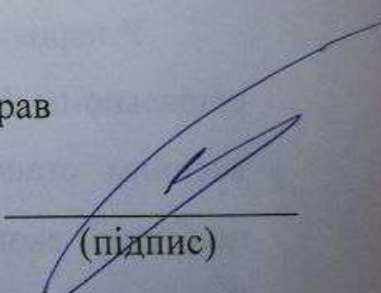
Робота вирізняється залученням великої кількості різноманітних джерел – від класичних теоретиків мілітаризму до сучасних соціологічних досліджень. Варто віддати належне спробі автора типологізувати електоральні наслідки мілітаризації та простежити динаміку змін в українському політичному просторі після 2014 року. Також вельми доречним виглядає звернення до концепції «ефекту гуртування навколо прапору» (в підрозділі 4.4.).

Кваліфікаційна робота здобувача на тему «Електоральний вимір мілітаризації суспільства» відповідає вимогам до робіт бакалаврського рівня, виглядає цілісним аналітично виваженим дослідженням та демонструє щирий інтерес автора до обраної проблематики. Робота заслуговує на позитивну оцінку, а її автор – на присудження кваліфікації бакалавра політології.

Рецензент:

Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту №5
Харківського національного університету внутрішніх справ

Говоров Валерій Станіславович

(підпис)